

XIINXALA HIRMAANNAA BARATTOOTA KUTAA 10^{FFAA}
AFAAN OROMOO AKKA AFAAN LAMMAFFAATTI
BARATAN : MANA BARNOOTA SADARKAA LAMMAFFAA
CILAALOO (ASALLAA)

INDAALAA GIRMAA ILAANSOO

WARAQAA QORANNOO DIIGRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIYAATE.

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA KOLLEEJII NAMOOMAA,
QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO,OGBARRUUF FOOKILOORII

HAGAYYA 2008/ 2016

FINFINNEE

Ibsa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame,waraqaan qorannoo kun hojiikoo ta'uu isaafi kanaan duras Yuunvarsiiiti kamiyyu keessatti qorannoo eebbaf kan hindhiyaanne ta'uusaa,akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee; wabii keessattis kaa'uu koo nimirkaneessa.

Maqaa: Indaalaa Girmaa Ilaansoo

Mallattoo_____

Guyyaa _____

Yuunvarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Diigrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo ogbarruun guuttachuuf Indaalaa Girmaa, mata duree: “*Xiinxala hirmaannaa Barattoota Kutaa 10^{FFAA} Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffaa Baratan :Mana Barnoota Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo*” jechuun qophaa’e sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____ mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____ mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____ mallattoo_____Guyyaa_____

Gabaabsa

Kaayyoon qorannoo kanaa hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaaffaa baratan keessatti mul'atu xiinxaluu yoo ta'u, kunis: Mana Barnootaa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo kutaa 10 keessatti gaggeeffame ture. Mana barnootaa kana keessatti kutaan kudhan daree digdama kan qabu yoo ta'u; malleen iddattoon ittiin filatamu ilaalchisee Adunyaan(2011:65)"Iddattoo filachuun tooftaalee garagaraatiin gaggeeffama :carraan (probability), miti carraafi(non probability) lamaanuu (mixed) ta'uu danda'a" jedha. Kanaaf, isaan keessaa iddattoo carraa /probability sampling) jalatti iddatteessuu carraa sirnaawaa (systematic sampling) fayyadamuun dareewwan kudhan filatamanii jiru. Malli kun sababni itti filatameef goloota jiran 20 keessaa tokko, tokko utaaluun goloota 10 irratti hojjachuuf salphumatti waan nama dandeessisuufidha. Daree tokko keessa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan gara 15tti dhiyaatu. Walumaa galatti dareewwan kudhan keessatti barattoonni 150 waan argamaniif ammas mala miti carraa (non-probability sampling) jalatti, iddatteessa akkayyoo (purposive sampling) itti fayyadamuun tokkoon tokkoon daree keessaa barattoota kudhan, kudhan mala kanaan fudhachuun walumaa galatti dareewwan kudhan keessaa iddattoonni hirmaatan barattoota 100 yoo ta'an, barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 10 barsiisan sadi waan ta'aniif qorataan barsiisota sadanuu akkuma jirutti fudhateera.

Malli qorannoon kun ittiqaacceffame mala ammamtaafi akkamtaa yoo ta'u, maddi odeeffannoo qorannoo kanaa immoo barattoota kutaa kurnaffaa Afaan Oromoo akka afaan lamaffaa baratan ,barsiisota Afaan Oromoo barsiisaniifi addeemsa baruu-barsiisuu gola keessa jiru ture. Ragaan kan wal-itti qabame karaa bar-gaaffii, af-gaaffii fi daawwannaa daree kutaa keessatti godhameen yoo ta'u, odeeffannoo qulqulluu argachuuf jechas af-gaaffiin barattoota muraasaaf dabalataan qophaa'eera. Dareewwan filataman kurnan tokko, tokkoo isaanii al-lama, lama wal-itti qabaatti al-digdama daawwannaan daree adeemsifamee ture. Dhumarrattis argannoon xiinxala ragaarraa argame: Tokkoffaa, hordoffii daree irratti hanqinni kan mul'ate ta'uu, waytiin A/Oromootiif ramadame guutummaa guutuutti hojiirra ooluu dhabuu, meeshaalee deeggarsa barnootaatti fayyadamuu dhabuu, adeemsa baruu-barsiisuu afaanii mala walqunnamtii irratti hundaa'een barsiisuu dhabuu, gama barattootaafi gama maatii barattootaatiin rakkinni ilaalchaa darbee, darbee kan jiru ta'uufi kanneen kana fakkaatan akka hanqinaatti argannoo qorannoo kanaarratti kan mul'ataniidha. Lammaffaan immoo, barattoonni A/Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kunniin mana barumsaa keessatti guyyaan Afaan Oromootiin qofa haasa'an osoo torban keessatti gaaf tokko yookiin gaaf lama isaaniif saganteeffamee akka barbaadan kan gaafatan yoota'u ;dabalataanis barnoota A/Oromoo bifa tiitooriyaaliitiin barsiisaan isaanii osoo isaan barsiisee akka fedhan argannoo kanarraa hubachuun danda'ameera. Argannoon kunis qaama dhimmi ilaaluun yaada yaboo keessatti sirreeffamuun akka irraa eegamu eerameera. Walumaagalatti, ibsi guutuun qaama qorannichaa keessatti bal'inaan kan kaa'ame ta'uusaati.

Galata

Duraan dursee jalqaba qorannoo kanaarraa kaasee hanga dhuma qorannoo kanaatti Waaqayyo nagaan najalqabsiisee nagaan naxumursiiseef galanni koo guddaadha.

Itti aansudhaanis qorannoo kanarratti dadhabe osoo hinjedhiin nagorsuufi gargaarsa ga'aa ta'e naaf kennuun qorannoo kana akkan xumuru kan nataasise gorsaa koo obbo Dinqeessaa Dheeressaa cimseen galateeffadha.

Kana malees, akkan baradhu najajjabeessuufi bakka gargaarsi nabarbaachisutti nacinaa dhaabachuun kan gargaarsa adda addaa naaf godhan haadha warraa koo aadde Waynisheet Geetaachoo, obboleettii koo aadde Giiftii Girmaa, obboleessa koo obbo Taammiraat Girmaafi maati koo hunda baay'iseen galateeffadha.

Dabalataanis, qorannoo kana barreessuuf Kompiitara naaf ergisuufi wantoota adda addaa kan nagargaaran Dr. Damee Abarraa; akkasumas, wantoota qorannoo kanaaf nabarbaachisan naaf gumaachuun kan nacinaa dhaabbatan: obbo Tasfaayee Haabtee, obbo Hayiluu Shibashiifi aadde Raadiyaa Bunsuraa guddaan galateeffadha.

Karaa biraatiin immoo, waajjira waldaa barsiisotaa magaalaa Asallaafi hiriyyoota koo kan yaadaan nacinaa dhaabbatan hunda nangalateeffadha.

Jibsoo

Afaan dhalootaa : Afaan haadhaa fi abbaarraa baratamu /mother tongue/first language

Afaan lammaffaa: Afaan, afaan tokkoffaatti aanee baratamu (second language)

Baruu : Osoo itti hin karoorfatin beekumsa haaraa argachuu(acquisition)

Barachuu: Itti karoorfameefi itti yaadamee beekumsa haaraa argachuu (learning)

Calallii: Dhiibbaa wantoota lamaafi isaa olii jidduutti uumamu

Ciicata: Raacitii/meeshaa dheedhii/

Akka tasaa: Osoo itti hinyaadin

Too'annoo: Hrdofii/duukaa bu'uu

Dhiyeenya: Mala hojii tokko ittiin hojjatan

Uunkaa: Boca/form/

Wal-qunnamtii: Wal-ittidhufeenya yookiin hariiroo uumuun yaada wal-jijjiiruu

Jechoota Gabaajee

- A/O: Afaan Oromoo
- / /: Yookiin
- Id. : ida'ama
- Lakk. : Lakkoofsa
- A.L.H: Akka Lakkoofsa Habashaa
- SLA: Second Language Acquisition
- L1: first language

Qabeentaa

Qabiyyee	Fuula
Gabaabsa	iii
Galata	iv
Jibsoo	v
Jechoota Gabaajee.....	vi
Qabeentaa.....	vii
Gabateewwan	ix
Boqonnaa Tokko:Seensa.....	1
1.1. Seen duubee Qorannichaa	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa.....	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	4
1.4. Faayidaa Qorannichaa.....	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	5
1.7. Qindoomina Qorannichaa	5
Boqonnaa Lama:Sakatta'a Barruu	6
2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee	6
2.1.1. Maalummaa Afaan dhalootaafi Afaan lammaffaa	6
2.1.2. Afaan Lammaffaan Haala Kamiin Barsiifama?	7
2.2. Malleen Afaan Lammaffaa Barsiisuuf Tajaajilan	8
2.2.1. Tapha Afaanii.....	9
2.2.2. Hojii Garee.....	9
2.2.3. Gahee Taphachuu Yookiin Fakkeessanii Dhiyeessuu/Role play /	10
2.2.4. Rakkina Furuu (problem Solving).....	10
2.3. Dhimoota Afaan Lammaffaa Barsiisuurratti Dhiibbaa Fidan.	11
2.4. Dhimoota Afaan Lammaffaa Barachuurratti Dhiibbaa Fidan.....	12
2.5. Haalawwan Afaan Lammaffaa Barachuuf Nama Kakaasan	13
2.6. Karaalee Afaan Lammaffaa Ittiin Baratan	14

2.6.1. Too’annoo	16
2.6.2. Too’annoo Fayyadamuuf Haalota Barbaachisan	16
2.6.3. Garaagarummaa Namootaa Too’annoo Fayyadamuurratti Mul’atu	18
2.7. Afaan Lammaffaa Barachuurratti Wantoota Daangessan	19
2.7.1. Wantoota Afaan Lammaffaa Barachuu Daangessan Jijjiiran.....	20
2.8. Afaan Lammaffaa Baruu-Barsiisuu Keessatti Qaamolee Barbaachisan	21
2.8.1. Gahee Barsiisaa	21
2.8.2. Gahee Barataa	22
2.8.3. Gahee Meeshaalee Barnootaa.	23
2.9. Sakatta’a Barruu Wal-fakkii	23
Boqonnaa Sadi:Malleen Qorannichaa.....	27
3.1. Mala Qorannoo.....	27
3.2. Madda Odeeffannoo.....	27
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	28
3.4. Meeshaalee Qorannoon Ittiin Funaanamu.....	29
3.4.1. Bar-gaaffii	29
3.4.2. Af-gaaffii.....	30
3.4.3. Daawwannaa Daree.....	30
3.5. Tooftaa Xiinxala Ragaa.....	31
Boqonnaa Afur:Xiinxala Ragaalee	32
4.1. Akkaataa Hirmaattotaa.....	32
4.2. Odeeffannoo Iddattoota Hirmaatanii.....	33
4.3. Ragaa Bar- Gaaffii Barattootaa Irraa Argame.....	34
4.3.1. Xiinxala Bar-gaaffii Barattootaa A/ Oromoo Akka Afaan Lammaffaa Barachuurratti jiru	35
4.3.2. Bar- gaaffii banaa barattootaaf dhiiyaate	45
4.3.3. Xiinxala Ragaalee Af-gaaffii Barattoota Soddoma Ta’aniif Dhiyaate.....	46
4.4. Af-gaaffii Barsiisotaaf Dhiyaatteraa Deebii Argame.....	47
4.5. Xiinxala Daawwannaa Daree	52
4.5.1. Daawwii Daree Kan Barsiisaa Ilaallatu	52
4.5.2. Daawwii Daree Kan Barataa Ilaallatu	55
4.5.3. Daawwannaa Haala Daree Ilaallatu	55

4.5.4. Daawwannaa Daree Kan Faca'iinsa Kitaaba Barataa Ilaallatu	55
Guduunfaafi Yaada Yaboo.....	57
5.1. Guduunfaa.....	57
5.2. Yaada Yaboo.....	60
Wabiilee	62
Dabaleewwan	66

Gabateewwan

Gabatee

Fuula

Gabatee 1:Odeeffannoo barattoota bar-gaaffiifi barsiisota af-gaaffii irratti hirmaatanii-----	33
Gabatee 2:Fedhii barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti	
qabaniifi hirmaannaa hojii garee irratti jiru-----	35
Gabatee 3: Fedhii barattoonni hojii manaafi hojii daree hojjechuurratti qaban-----	37
Gabatee 4:Tooftaa hojii daree hojjechuuf barataan filate-----	39
Gabatee 5:Barattoonni Afaan Oromoo yemmuu baratan mala kam irra caalaa akka	
filatan hubachuuf kan qophaa'e-----	40
Gabatee 6:Fedhii barattoonni wal-qunnamtiirrattii hundaa'uun dareen ala Afaan Oromoo	
baruuf qabaniifi gargaarsa gama barsiisaatiin isaaniif godhame xiyyeeffate-----	42
Gabatee7:Gaaffii carra Afaan Oromoo dareen ala barachhuuf isaan fayyade	
Xiyyeeffate-----	44

Boqonnaa Tokko

Seensa

1.1. Seen duubee Qorannichaa

Afaan meeshaa ilmi namaa ittiin waliigalu keessaa isa tokkoofi isa ijoodha. Akkasumas, malleen eenyummaan saba tokkoo ittiin beekamu keessaa inni tokko afaani. Sabni tokko fedhii yookiin hawwii ofii kan ittiin ibsatu afaaniini; jechuun, yoo gammade gammachuusaa, yoo gadde gaddasaafi kan kana fakkaatu kan ittiin baafatee ibsatuufi dhaggeeffatee hubatu afaan isaatiini. Cook(2008:1) yoo ibsu,” Language is at the center at human life“jedha. Kunis afaan wal-itti dhufeenya /jireenya/ dhala namaa keessatti bu’uura akka ta’e ibsa oliirraa hubanna.

Ilmi namaa afaan karaalee adda addaatiin barachuu nidanda’a . Tokkoffaan warra ofii yookaan nama guddisurraa kan baramu yoo ta’u; inni lammaffaan ammo mana barumsaarraa kan baratamuufi naannoorraa akka tasaa kan baramu ta’uu danda’a. Afaan warra irraa yookiin nama guddisurraa argamu kun afaan dhalootaa jedhama. Afaan mana barumsaarraa baratamuufi naannoorraa akka tasaa baramu kun immoo afaan lammaffaa jedhama. Afaan tokkoffaa/dhalootaa/ ilaalchisee, Gassfi selinker(2008:7) yoo ibsan,” Acquisition of the language refers to the first language that a child learns. It also known as primary language, the mother tongue, or the L1 /first language/” jedhu. Yaadni isaanii kun akkuma ibsu afaan daa’imni tokko ganamuma baru afaan tokkoffaa/afaan dhalootaa/akka ta’e nuhubachiisa.

Afaan lammaffaa karaa lamaan barachuun akka danda’amu asii olitti ibsameera. Inni tokkoffaan ittiyaadameefi ittikaroorfamee kan baratamu yoo ta’u, inni lammaffaan immoo osoo itti hinyaadin yookiin akka tasaa naannoorraa kan baramu ta’a. Yaaduma kana kan cimsu hayyuu Klein (1986:15) yoo ibsu,” Accordingly we may distinguish different types of second language learning... a fundamental distinction has been made between tutored and untutored /spontaneous/ language learning” jedha. Kunis afaan lammaffaa karaa adda

addaatiin barachuun kan danda'amu yoo ta'u, innis gargaarsa gochuufi osoo gargaarsi hingodhamin kan baratamu ta'uu nuhubachiisa.

Afaan lammaffaa gargaarsi ittikennamee baratama yemmuu jedhamu mana barnootaatti akka barnoota idilee tokkootti itti yaadameefi karoorfamee kan baratamu ta'uusaa agarsiisa. Klein(1986:18) akka ibsutti,"... the term 'guided' /as opposed to spontaneous / refers her to learning that is open to systematic and intentional influence. Typically this takes the form of regular language instruction in school, but teach yourself method would also be included" jedha. Kanarraa kan hubannu barataan tokko afaan lammaffaa mana barnootaa keessatti galee barata yoo ta'e, meeshaalee deeggarsa barnootaa barumsa waliin deemu qophaa'ee dhiyaachuu qaba. Yaaduma kana Klein (1986:20) yoo ibsu," In guided learning such material is supplied in digested form "jedha.

Afaan lammaffaa barachuuf inni lammffaan immoo, osoo ittihinyaadin ummata afaan lammaffaa dubbatu wajjin walitti dhufeenya uumuun kan baramuudha. Namni tokko sababa adda addaatiin bakka jireenya isaa gadi-dhiisee yoo hawaasa afaan biraa dubbatu wajjin jiraachuu jalqabe, afaan lammaffaa isaa sirriitti barachuu danda'a. Kunis wal- itti dhufeenya barnoota afaan lammaffaatiif bu'aa guddaa qabaachuusaa agarsiisa .Hayuun Kalein (1986:20) yaada kana yoo ibsu,

In spontaneous language acquisition, the learner has access to the target language in the cause of everyday communication with the environment, the sounds of the language are embedded in a relevant situational context and the learner's task is to extract from this material the rules for the use of the language; jedha.

kanaafuu, afaan lammaffaa barachuuf barattoonni hawaasa afaan sana dubbatu wajjin guyyaa guyyaatti hariiroo cimaa uumuun haala ittifayyadama seera afaanichaafi dandeettii dubbachuu isaanii gabbifachuu danda'u.

Bara 1983 A.L.H. irraa eegalee jijjiirama gama siyaasaafi hawaasummaatiin argamee waliin imaammanni barnootaas jijjiirama agarsiisee ture. Kanumaan wal-qabatee mirgi sabaafi sab-lammootaa kabajamee sabni kamuu afaan isaatiin barachuu eegalee jira. Afaan Oromootis Naannoo Oromiyaa keessatti akka afaan dhalootaafi akka afaan lammaffaatti barsiifamaa

jira. Barattoota Afaan Oromootiin afaan hiikkataniif kutaa 1-8 afaan barnootaa ta'uun tajaajila kennaa jira. Kutaa 9-12 akka gosa barnoota tokkootti kennamaa jira. Ijoollee afaanota birootiin afaan hiikkataniif immoo, kutaa 1-10 akka gosa barnoota tokkootti kennamaa jira. Kana jechuun barattootni kun akka afaan lammaffaatti barachaa jiru jechuudha. Haata'u malee siliibasiin warra kanaaf addatti qophaa'e kan hinjirre ta'uusaati. Afaan lammaffaan kun karaalee adda addaatiin baratamuu danda'a. Kanuma ilaalchisee hayyuun Kalein(1986)yoo ibsu,"Asecond language can be acquired in a variety of ways,at any age,for different purposes,and to varying deegrees."jedha. Kana jechuun afaan lammaffaan umrii kamiyyuu keessatti karaalee adda addaatiifi faayidaa adda addaatiif jecha akka baratamuu danda'u,yaada hayyuu kanaarraa hubanna. Kun kanumaan osoo jiruu,barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan kunniin hirmaannaan isaanii maal fakkaata? kan jedhu xiinxaluuf qorataan kun kaayyeffateera.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorataan yemmuu sadarkaa lammaffaa keessatti kutaa sagaliifi kudhan Afaan Oromoo barsiisaa turetti wanti hubate, barattoonni Afaan Oromoo dubbataniifi dubbachuu hindandeenye walitti makamanii kutaa tokko keessatti kitaaba barataa tokkorraa barachaa turan. Waan kana ta'eef hirmaannaan barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniifi akka afaan tokkoffaa baratan gidduutti garaagarummaan nimul'ata ture. Qorataan waan ilaaleefi muuxannoo qaburraa ka'uun barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachaa jiran adeemsi baruu- barsiisuu afaanii maal akka fakkaatu xiinxaluuf qorannoo kana gaggeessee jira.

Dalagaa afaan lammaffaa baruu-barsiisuurratti jiru ilaalchisee, hirmaannaa barattootni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan qaban adda baasuun barbaachisaadha . Kana jechuun karaa hordoffii, fedhii, kaka'umsa ilaalchaa, dandeettii barattootaa, haala kenniinsa barnoota Afaan Oromoo, akkaataa hirmaannaa dareefi kan kana fakkaaturratti xiyyeeffatanii sakatta'uun bu'aa guddaa buusa. Kana ta'uu baannan baruu barsiisuu afaanii galmaan ga'uuf rakkisaa ta'a.

Adeemsa baruu-barsiisuu afaanii keessatti malli afaan dhalootaafi afaan lammaffaan ittibarsiifamu beekuun barbaachisaadha. Sababni isaas barattoonni kunniin hagam barnoota

kennamaa jiru hordofaa jiru? Isa jedhu adda baasuuf gargaara. Ka'umsi qorannoo kanaas baruu-barsiisuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa kutaa 10 baratan hirmaannaa isaanii xiinxaluun adda baasuuf gaaffilee armaan gadiitti tarreeffamaniif deebii barbaaduu ta'a.

1. Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan hirmaannaan daree isaanii maal fakkaata?
2. Daree tokko keessatti Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baruu-barsiisuu keessatti hirmaannaa irratti rakkoon barsiisotaafi barattoota qunnamu maal fa'a?
3. Malli baruu-barsiisuu hirmaachisaa ta'e, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barsiisuuf irratti xiyyeeffatamuu qabu isa kami?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa hirmaannaa barattoota kutaa kurnaffaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti mul'atu xiinxaluu yoo ta'u, kaayyoo gooreen isaa immoo :

1. Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuu keessatti hirmaannaa barattoonni barnootaaf qaban adda baasuu.
2. Haala baruu-barsiisuu golaarratti rakkina barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniifi barsiisota A/Oromoo barsiisan muudachuu danda'u adda baasuufi xiinxaluu.
3. Hirmaannaan barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baruu-barsiisuu keessatti mul'atu maal akka fakkaatu xiinxaluu.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun rakkina hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachaa jiran sakatta'uuf xiyyeeffannoo kenna. Gara fuula duraas ogeeyyii barnoota Afaan Oromoo irratti hojjataniif faayidaa guddaa kennuu akka danda'u qorataan ni'amana.

Dimshaashumatti qorannoon kun faayidaalee armaan gaditti tarreeffaman qaba.

- Barsiisota Afaan Oromoo akka afaan tokkoffaafi akka afaan lammaffaa, barattoota wal-itti makanii barsiisaa jiraniif haala jiru nihubachiisa. Kanarraa ka'uun akka xiyyeeffannoo warra Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif kennan nitaasisa.
- Ogeeyyii meeshaalee yookiin barruulee deeggarsa barnootaa sadarkaa lammaffaatti ittiin barsiisuuf fayyadu qopheessaniif nigargaara.
- Gara fuul-duraa haala hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan ilaalchisee qorannoo gaggeeffamuuf akka madda ragaatti nifayyada.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan adeemsifame Naannoo Oromiyaa Godina Arsii ,Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti Mana Barnootaa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloorratti. Qorannichis bara 2008 kutaa kudhan barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti kan xiyyeeffatu ta'ee, hirmaannaa barattoonni kutaa keessatti qaban xiinxaluu irratti fuulleffate.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoo kana keessatti hanqina maallaqaafi gabaabina yeroo irraa kan ka'e, qorataan manuma barumsaa sana keessatti kutaa 9 itti dabalee qorachuu hindandeenye. Akkasumas manneen barnoota wal-fakkaataa biroo kan Magaalaa keessa jiran kutaalee 9-10 sababa hanqina maallaqaafi yerootiin qoraqchuu hindandeenye. Osoo hunduma isaarratti kan hojjatamu ta'ee garuu, caalaa filatamaa ture.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee kan hojjetameedha. Boqonnaan duraa seensa qorannichaati. Boqonnaan lammaffaan sakatta'a barruuti. Itti aansuudhaan boqonnaa sadaffaan malleen qorannoo yoota'u; boqonnaa afraffaan immoo odeeffannoo xiinxaluufi hiikuu ture. Boqonnaa shanaffaafi inni dhumaa guduunfaafi yaboo qorannichaati.

Boqonnaa Lama

Sakatta'a Barruu

2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee

2.1.1. Maalummaa Afaan dhalootaa fi Afaan lammaffaa

Afaan dhalootaa jechuun afaan haadhaafi abbaarraa baratamu yoo ta'u, afaan warra irraa yookiin nama guddisurraa argamu kun afaan dhalootaa / afaan tokkoffaa/ jedhamee waamama. Yaada kana hayyoonni Gassfi Selinker(2008:7) akka ittiaanutti kaa'u, "Acquisition of the language refers to first language that a child learns. It also known as primary language, the mother tongue ,or the L1 /first language/."

Afaan lammaffaa jechuun ammoo afaan dhalootaatti yookiin afaan tokkoffaatti aansee kan baratamu mara jechuun nidanda'ama. Kanuma ilaalchisee, dabalataan hayyoonni Gassfi Selinker (2008:7)yoo ibsan,

In general,SLA refers to the process of learning another language after the native language has been learned.Some times the term refers to the learning of a third or fourth language.The important aspect is that SLA refers to the learning of a non native language after the learning of the native language.

Yaaduma kanarraa ka'uun afaan lammaffaa jechuun afaan dhalootaa kan hintaane erga afaan dhalootaa barataniin booda kan baratamu mara jechuudha. Garaa garummaa afaan dhalootaafi afaan lammaffaa gidduu jiru yoo ilaallus, afaan dhalootaa daa'imni tokko yeroo jalqabaatiif afaan ittiin dubbachuu eegaltu yoo ta'u, afaan lammaffaa jechuun immoo afaan dhalootaatti aansee kan baramu jechuu akka ta'e yaadni hayyoota kanneenii nuhubachiisa. Akkuma waliigalaatti afaan dhaloota kan jennu afaan jalqaba haadhaafi abbaarraa yookiin nama guddisurraa baramu yoota'u afaan lammaffaan immoo afaan, afaan tokkoffaatti aanee baramu(acquisition) yookiin baratamu(learning) jechuudha. Yaaduma kana ilaalchisee, Krashen(1988) yoo ibsu, "Acquisition requires meaningful intraction in the target language-natural communication in which speakers are concerned not with the form of their utterances but with the missages they are conveying and understanding." jedha.

Akkuma hayyuun asii olii ibsutti afaan kan baramu sochii namni afaan sana hinbeekne nama afaan sana beeku waliin godhamuun yoo ta'u;innis uunkaarratti xiyyeeffachuu osoo hinta'in ergaa dabarsuufi walii galeerratti kan xiyyeeffate ta'uu akka qabu ni'ibsa.

2.1.2. Afaan Lammaffaan Haala Kamiin Barsiifama?

Sagantaa barnootaa qopheessuun dura haala kamiin barattoonni afaan lammaffaa barachuu qabu?Yaada jedhu xiyyeeffannoo keessa galchuun barbaachisaa ta'a.Kanuma ilaalchisee hayyuun,Klein(1986) yoo ibsu,"A second language can be acquired in a variety of ways ,at any age,for different purposes ,and to varying degrees."jedha.Barattoonni afaan lammaffaa isaanii akka guddifatan taasisuuf tooftaa baruu-barsiisuu sirrii ta'etti fayyadamuun dirqama. Malli baruu- barsiisuu barattootaaf qophaa'u kan ifa ta'eefi haala salphaa ta'een afaan itti shaakaluuf kan gargaaru ta'uu qaba. Akkaataa afaan lammaffaan ittiin barsiifamu, dandeettii walqunnamtii afaan xiyyee barattoonni qaban fooyyessuurratti kan xiyyeeffate ta'uu qaba. Fakkeenyaaf,tooftaan kan seer-lugaafi caasaalee xiinqooqaarratti hundaa'e yoo ta'e, bu'aan argamu gammachiisaa ta'uu hindanda'u.Sababni isaas barattoonni seer-lugaafi caasaalee xiinqooqaa beekuu qofti,afaan xiyyeetti fayyadamuu danda'an jechuu waan hintaaneefidha.

Malli baruu-barsiisuu duraanii barsiisota kan giddu-galeeffate ture. Gassfi Selinker(2008:3) akka itti aanutti ibsu,

...some language teaching methodologies are based exclusively on rule memorization and translation exercises.that is,a student in a language class is expected to memorize rules and then translate sentences from the native language to the language being learned and viceversa.

Akkuma yaada asii oliirraa hubatame haalli baruu-barsiisuu afaan tokko tokkoo seera afaaniifi hiika shaakaluu irratti kan xiyyeeffatuudha.Kunis barattoonni akka seera afaanichaa yaadachuun hima afaan ofiitiin hiikan,akkasumas gara afaan biroottis akka hiikan kan jajjabeessudha.Yaadni kun immoo baruu-barsiisuu afaan lammaffaarratti rakkoo guddaa kan uumu ta'ee argamee jira.Akkasumas gaheen tooftaa seer-lugaafi caasaalee xiinqooqaa yaadachiisuurratti xiyyeeffatee afaan barsiisuu keessatti qabu dandeettii afaan xiyyeetti fayyadamuun wal-qunnamtii geggeessuurratti nidaangessa.Kana jechuun seer-lugaafi caasaaleen xiinqooqaa barbaachisaa miti jechuu miti. Adeemsi armaan olitti dhiyaate bu'aan inni qabu hagas mara quubsaa ta'ee hin argamne.Kanaaf tooftaa baruu-barsiisuu afaanii

fooyyessuuf mala haaraa maddisiisuun barbaachisaa ta'ee argameera. Malleen qophaa'an keessaa walii galtee afaanii uumuun isa tokko. Gassiifi Selinker(2008:3) akka asii gadiitti kaa'u.

...studies in second language acquisition have made language teachers and curriculum designers aware that language learning consists of more than rule memorization. More important, perhaps, it involves learning to express communicative needs. The details of this new conceptualization of language learning have resulted in methodologies that emphasize communication. In other words, pedagogical decision-making must reflect what is known about the process of learning, which is the domain of second language acquisition.

Qo'annoon afaan lammaffaa baruu irratti gaggeeffame barsiisota afaaniifi sirna barnootaa warra baasu seera irratti hundaa'uurra walii galtee afaanii ofkeessatti akka hammatu taasisuun gaarii akka ta'e ibsu. Kun immoo tooftaan afaan barsiisuu wal-qunnamtiirratti akka xiyyeeffatu taasisa. Waan kana ta'eef, malli kun adeemsa afaan lammaffaa baruu keessaa tokko akka ta'e yaada kanarraa hubanna.

Dhimmuma kana Richaardiifi Jon Stone (1989:32) yaada furmaataa akka asii gadiitti nikaa'u. "The communication approaches advocate the use of grammar to be taught directly as an aid in the improvement of individual learner's speaking and writing in place of systematic grammar in isolation, even such grammar as had be reduced to purely functional elements."

Akka armaan olitti ibsametti seer-lugniifi caasaaleen xiinqooqaa qunnamtii keessatti ogummaa afaanii kan biroo waliin walitti hidhamanii dubbii afaanii keessatti itti fayyadamuun shaakalamuu qabu.

2.2. Malleen Afaan Lammaffaa Barsiisuuf Tajaajilan

Malleen afaan lammaffaa barachuuf tajaajilan heddu. Isaanis: kanneen akka tapha afaanii, hojii garee, gahee taphachuu/Role play/fi Rakkina Furuu/problem solving/fa'a. Kanaafuu, malleen afaan lammaffaa barachuuf tajaajilan kun akka armaan gadiitti bal'inaan dhiyaataniiru.

2.2.1. Tapha Afaanii

Barattoonni tapha afaaniitti fayyadamanii afaan xiyyee akka shaakalan taasisuun kaka'umsa wal-qunnamtii afaanii akka argatan isaan taasisa. Kun immoo afaanicha shaakaluuf gahee olaanaa taphata. Tapha afaanii kan jedhaman kan akka barreeffama dubbisuu, barreessuu, tokkummaa fi garaagarummaa fakkiileen qaban adda baasanii himuu, seenaa tokko dubbii afaaniitiin dubbachuun irra deebi'anii seenessuufi waan adda addaa akka wal-duraa duuba isaaniitiin tarreessanii addeessuu ta'a.

Dubbisni kennamu jechoota sagaleessuufi ariitiin dubbisuu shaakaluuf kan gargaaru yammuu ta'u, barreessuun immoo gabaabinaafi dheerina dubbachiiftuu akkasumas jabinaafi laafina dubbifamaa shaakaluuf gahee guddaa taphata. Larson-Freeman(1986) taphni afaanii amala sadi qabaachuu isaa ni'ibsiti. Isaan keessaa yaadni tokkoffaa tapha afaanii keessatti hirmaattonni odeeffannoo kan wal- jijjiiran yoo ta'u, kunis wal-qunnamtii keessatti yaadaafi ilaalchi namni tokko dhiyeessu inni dhaggeeffatu kan hinbeekne ta'ee yoo argame qofa. Inni lammaffaan immoo filannoo odeeffannoon itti ibsamu hedduu jijjiirrachuu isaati.

Kana jechuun yaadni tokko karaa hedduu darbuu nidanda'a. Karaa tokkoon yaadni darbu dhaggeeffataa hubannoo qabsiisuun kan hindandeenye yoo ta'e, filannoo kan biraatti fayyadamuun barbaachisaa ta'a. Inni sadaffaan immoo qabxiilee ka'an irratti deebii tokkorraa gara tokkootti kan kennamu ta'uu isaaniti. Kanarratti deebiin argamu /feed back/ wal qunnamtii keessatti baay'inaan nifayyada. Namni odeeffannoo dabarsu, waan dabarsuu barbaade kan mirkaneeffatu deebii argatuuniidha. Deebiin kun immoo jechaan ibsuun yookiin sochii qaamatti fayyadamuun ibsuun ta'uu nidanda'a.

2.2.2. Hojii Garee

Afaan lammaffaa baruu-barsiisuu keessatti wal-qunnamtii daree adeemsisuuf raawwilee nama gargaaran keessaa kan biroo hojii gareeti. Hojii garee jechuun barattoota lama yookiin lamaa ol ta'uun dhimma tokkoratti mari'achuun yaada yookiin odeeffannoo wal jijjiiruu jechuu ta'a. Maalummaa hojii garee ilaalchisee hiika kennamu keessaa Cohen(1972:2) yoo ibsu,

Students working together in a group small enough so that every one can participate on a task that has been clearly assigned more

over, students are expected to carry out pervision of the teacher. Group work is not the same as ability grouping in which the teachers divide up the class by academic criteria so that they can instruct a more homogeneous group.

Yaadni asii olii kun akkuma ibsu barattoonni garee miseensota xiqqaa ofkeessaa qabuun dandeettiin osoo hindaangofne ijaaramanii yoo kan hirmaatan ta'e, hojii barsiisuu akka milkeessuu danda'u hubanna. Dabalataanis gola barnoota afaanii keessatti faayidaa gareen hojjechuun qabu hayyuun, Segrario(1995) yoo ibsu, barattoonni daree keessatti yeroo qaban gara caalu afaan xiyyeetti fayyadamuun wal-qunnamtii akka gaggeessan kan isaan gargaaru ta'uu, barattoonni mari'achuun yaadaafi beekumsa qaban wal-jijjiiruun rakkina isaanii kennamerratti yookiin isaan qunnamerratti mari'achuun akka deebisan kan isaan taasisu ta'uufi barattoonni hundi yeroo tokko hojiirratti akka hirmaatan kan isaan taasisuufi baay'ina barataarraa kan ka'e hanqina too'annaarratti uumamuu danda'us mala kanaan salphisuun akka danda'amu dimshaashumatti yaada hayyuu kanaarraa hubachuun danda'amee jira.

2.2.3. Gahee Taphachuu Yookiin Fakkeessanii Dhiyeessuu/Role play /

Fakkeessanii dhiyeessuun tooftaa ittiin barsiifamu keessaa isa tokko ta'ee, haala barattoonni dhimma tokko dareen alatti ittiin adeemsifamu fakkeessanii waliif dhiyeessani.

Harmer(1991:38) yoo ibsu, "Role playing method is unrehearsed dramatization in which the players attempt to make a situation clear to themselves and to the audience by playing the role of participant in the real situation" jedha. Hunda caalaatti immoo fakkeessanii dhiyeessuun odeeffannoo darbu dhaggeeffachuun deebii sirrii ta'e kennuu ni dandeessisa. Tooftaa kana keessatti barsiisaan gahee adda addaa yookiin gahee walfakkaatu barattoota kutaaf kennuu nidanda'a.

2.2.4. Rakkina Furuu (problem Solving)

Rakkina furuun raawwiilee walqunnamtii daree keessatti adeemsifamu keessaa isa tokko yammuu ta'u, barattoonni rakkina tokkorratti yaaduun afaan xiyyeetti fayyadamuun deebii yookiin yaada akka kennan kan isaan taasisu. Harmer(1991:68) kanuma yoo ibsu, "The students are expected to collect, analyze and interpret data on the basis of the problem and form generalization and principle" jedha. Raawwiin kun hojii garee barattoota gidduutti

adeemsifamuuf walitti dhufeenya barattoota gidduu jiru cimsuuf, akkasumas dandeettii qaban akka guddifatan taasisuun isaan gargaara.

2.3. Dhimmoota Afaan Lammaffaa Barsiisuurratti Dhiibbaa Fidan.

Afaan lammaffaa barsiisuurratti wantoonni dhiibbaa fidan hedduu ta'uu danda'u. Wantoota afaan lammaffaa barsiisuurratti dhiibbaa fidan;Qonjiit(2012:75-77) yoo ibsitu," Naannoo jireenyaa, ilaalcha, fedhii, gola mijaa'aa dhabuu, hanqina meeshaalee gargaarsa barnootaa, beekumsa /dandeettii/ barsiisaafi kan kana fakkaatu ta'uu danda'a."jechuun argannoo qorannoo ishii keessatti eertee jirti.Akkuma olitti ibsame naannoon jireenyaa yookiin hawaasni barattootni keessa jiran sun hawaasa Afaan Oromoo dubbaturraa kan fagaatu yoota'e,afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa mataa isaa akka qaqqabsiisuu danda'u nuhubachiisa.Kanuma ilaalchisee,hayyuun McLaughlin(1987:131)yoo ibsu,"Social distance is the result of a number of factors,such as domination versus adaptation versus preservation,enclosure,cize,congruence,and attitude ." Kunis addaan fageenyi hawaasaa afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa kanneen fidan keessaa isa tokko akka ta'e nuuf mirkaneessa.

Kanumaan wal qabatee immoo, ilaalchi isaan afaanota irratti qaban rakkoo kan qabu yoo ta'e, afaanicha kallatumaan jibbuurraa kan ka'e fedhiin barachuu isaanii lafaa ta'a.Yaada kana ilaalchisee,Gardner(1988:132) yoo ibsu,"a mental and neutral state of readiness,organized through experience up on the individuals response to all objects and situations with which it is related." Waan kana ta'eef, afaanicha barsiisuurratti dhiibbaa guddaa fiduu danda'a.Inni biroo immoo kaka'umsa dhabuudha.Afaan lammaffaa barachuurratti wanti nama kakaasu yoo jiraachuu baates afaanicha barachuuurratti dhiibbaa geessisuu danda'a.Yaaduma kana Gardnerfi Peter(1993:163) yoo ibsan,"Motivation refers to a combination of the learner's attitudes,aspirations and effort with respect to learning the language."jedhu.Akkuma yaada kanarraa hubannu, kaka'umsi kuufama ilaalchaa,fedhiifi dalaguu/carraaquu/ waan ta'eef,hanqinni jarreen kanneenii nimul'ata taanaan afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa akka qabu nuhubachiisa.Walumaagalatti dhimmoonni afaan lammaffaa barsiisuurratti dhiibbaa fiduu danda'an kanneeniifi kan biroos ta'uu danda'u.

2.4. Dhimmoota Afaan Lammaffaa Barachuurratti Dhiibbaa Fidan

Afaan lammaffaa barachuuf kan dhiibbaa geessisan inni tokkoffaan wal-itti dhufeenya hawaasaati. Afaan kamiyyuu barachuuf wal-itti dhufeenyi hawaasaa nibarbaachisa. Kanuma ilaalchisee, Long(1997:108) waabeffachuun Qonjiit(2012:10) qorannoo ishii keessatti yoo ibsitu, “Afaan lammaffaa baruuf barattoonni hawaasa afaan sana dubbatu waliin wal-itti dhufeenya guyyaa guyyaan godhamurratti hirmaachuu qabu.” jetti.

Barattoonni afaan lammaffaa barachuu barbaadan hawaasa afaan sana dubbatu wajjin dandeettiin afaanii kan akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubisuufi barreessuurratti wal-itti dhufeenya cimaa qabu taanaan haala salphaa ta’een afaan lammaffaa isaanii barachuu danda’u. Fakkeenyaaf, barataan tokko Afaan Oromootiin afaan hiikkatee Afaan Guraagee baruu yoo barbaade, namoota afaan sana dubbatan wajjin wal-itti dhufeenya uumuun afaan sana baruu nidanda’a. Garuu kanaan alatti afaan sana barachuuf hedduu rakkachuu nidanda’a. Walumaa galatti hawaasni wal-itti dhufeenya hinqabne, afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa guddaan irra ga’uu nidanda’a. Inni lammaffaan immoo, haala teessuma lafaa/ addan fageenya hawaasaati. Addaan fageenyi hawaasaa afaan lammaffaa barachuurratti gahee guddaa taphata. Ellis (1994:231) akka ibsutti, “Social distance concerns the extent to which individual learners became members of the target language group and there for achieve contact with them” jedha.

Kana jechuun hawaasni lama haala teessuma lafaatiin wal-itti dhiyaatanii yoo argaman barattoonni hawaasa afaan lammaffaa dubbatu wajjin wal-qunnamuun afaan baruu ni danda’u jechuudha. Garuu haalli teessumni lafaa wal-irraa fagaatee argama taanaan afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa guddaa uumuu ni danda’a. Sababni isaas, hawaasni addaan fagaatee jiraatu afaan, aadaafi hariiroo hawaasummaa wal- irraa hin qabu. Kanaafuu, haalli teessuma lafaa mijaa’aa yoo ta’e akkasumas hawaasni afaan sanaaf ilaalcha gaarii yoo qabaate afaan lammaffaa haala gaarii ta’een barachuu nidanda’a. Garuu, kanneen armaan olii yoo mijaa’uu baatan afaan lammaffaarratti dhiibbaa guddaan ga’uu ni danda’a.

Sadaffaan aadaadha. Aadaan jiruufi jireenya ilma namaa wajjin kan wal-qabatuudha. Kana jechuun haalli jireenyaa, uffannaa, ilaalcha, amantaa, duudhaafi kan kana fakkaatu kan of keessatti hammatu ta’ee, hawaasni yookiin gareen hawaasa tokkoo yeroo dheeraaf kan keessa jiraatu ta’ee argama. Dhugumatti aadaan jireenyaafi fedhii namaa wajjin kan adda

bahuu hindandeenye waan ta'eef hawaasni aadaan ala jiraachuu hindandau. Cook (2008:164) akka ibsutti, "So far as the society is concerned, the expectation of the student and teachers about the classroom depend on their culture" jedha. Kanaafuu, aadaan afaan lammaffaa barachuuf gargaarsa guddaa kenna.

Afraffaan ilaalcha hawaasni afaanichaaf qabudha. Little Wood (1984:38) yoo ibsu, "Society needs are great link with the desire to use language which is socially acceptable and enables the learners to integrate satisfactory with the second language community" jedha. Hawaasni tokko afaan lammaffaa isaatiif ilaalcha badaa yoo qabaate barattoonnis ilaalcha badaa qabaatu yookiin barattoonni afaan lammaffaa isaaniitiif jaalalaafi kaka'uumsa hin qabaatan jechuudha. Kanaaf hawaasni ilaalcha gaarii qabaatee barattootas yoo kakaase malee, barattoonnillee ofii isaaniitiif fedhi akka hin qabaanne oftaasisu. Ellis(1994:220) yoo ibsu, "Attitude are reflect the particular social setting which learners find them selves thus learners with positive attitudes who express success will have these attitude reinforced while the learners are negative attitudes are lack of success" jedha. Kana jechuun yaada biraatiin barattoonni ilaalcha gaarii qaban afaan lammaffaa barachuun muuxannoofi dandeettii haaraa akka dabalatan yommuu yaadan, barattoonni ilaalchaa badaa qaban immoo afaan lammaffaa barachuun akka waan isaan miidhuu yookiin dandeettii isaanii isa duraan qaban akka jalaa balleessuutti yaaduu danda'u. Kanaaf, barattoonni ilaalcha gaarii hinqabne afaan lammaffaa barachuu hindanda'an.

2.5. Haalawwan Afaan Lammaffaa Barachuuf Nama Kakaasan

Namni afaan lammaffaa kan baratu sababoota adda addaarraa ka'ee ta'uu danda'a. Isaanis: waliin jireenya hawaasa naannoo irraa ka'ee, bu'aa afaan sun isaaf buusu irraa ka'ee, afaanichi imaammata barnootaa keessatti hammatamuu isaarraa ka'eefi kan kana fakkaatu ta'uu danda'a. Kanuma ilaalchisee hayyoonni gara garaa afaan lammaffaa barachuuf kaka'umsi jiraachuu akka qabu ibsu. Kaka'umsi kunis kaka'umsa keessoo ofiifi kaka'umsa alaa akka ta'e dabalani ibsu. Kaka'umsa keessoo ofii ilaalchisee Brown(1994) yoo ibsu, kaka'umsa keessootiin hojiin hojjetamu, hojii badhaasa yookaan kennaa ittiin argachuuf jecha hojjetamu osoo hintaane hojjechuma akka kennaa yookiin badhaasaatti kan ilaalu ta'uusaafi kunis amaloota kaka'umsi keessoo ittiin beekamu kanneen ta'an miira gahumsaafi ofiin of-hoogganuu uumuurratti kan kaayyeffatu /xiyyeeffatu/ ta'uusaa ibsa. Hayyuun

Yahaya(2004),immoo kaka'umsa alaa ilaalchisee yoo ibsu,kaka'umsi faayidaa argamurraa kan maddu waan ta'eef innis yemmuu barattoonni faayidaalee kanneen argachuuf jecha waan dalaguu qaban akka dalagan kan jajjabeessau ta'uu ibsa.

Yaaduma hayyoota armaan olii kanarraa ka'uun namni tokko afaan lammaffaa kan baratu lafumaa ka'ee osoo hintaane faayidaa gara fuul-duraa afaan sana yoo barate argachuu danda'u jiddu-galeeffatee akka ta'e hubachuun nidanda'ama.Kunis afaan lammaffaan kan baratamu tarii hawaasa naannoo isaatti argamaniifi kan afaan sana dubbatan waliin walii galuuf akka tasaa kan baramu yookiin immoo gama barnoota idileetiin baratee afaan hojii mootummaa yookiin afaan hojii daldalaa ittiin gaggeessu taasifachuuf barachuu danda'a. Kana yoo ta'e kaka'umsi afaan sana barachuuf qabu guddaa ta'uu danda'a.Waan kana ta'eef, afaan lammaffaa barachuuf wantoonni nama kakaasan jiraachuun afaan sun hamileen akka baratamu gahee olaanaa taphata jechuudha.Kanuma kan cimsu Stern H.H(1996) yoo ibsu,

Are the learners more motivated when they are effective or are they effective when they are highly motivated? In learning-teaching class room those who are active participants are learners who have motivation. On the other hand the implementation of class room activities and variety of teaching aids increase second language learners interest to word the specified language

Yaada kanarraa wanti hubachuun danda'amu kaka'umsi jiraannan fedhiin afaan lammaffaa barachuu keenyaa olaanaa ta'uusaafi meeshaalee deeggarsa barnootaa akaakuu adda addaa fayyadamuunis fedhii afaan lammaffaa barachuu akka dabaluu danda'u yaadni asii olii kun nuhubachiisa.Dabalataanis malli baruu-barsiisuus murteessaa ta'uu nihubanna.Gama biraatiin immoo kaka'umsi afaan lammaffaa barachuu yoo hinjirre yookiin yoo laafaa ta'e, fedhiin afaan lammaffaa barachuus akkasuma kan gadi bu'u ta'uu danda'a .Walumaagalatti afaan lammaffaa barachuudhaaf kaka'umsi keessaas ta'ee kaka'umsi alaa jiraachuun afaan lammaffaa barachuurratti gahee olaanaa kan qabu ta'uusaati.

2.6. Karaalee Afaan Lammaffaa Ittiin Baratan

Namni tokko karaalee adda addaatti fayyadamuun afaan lammaffaa barachuu nidanda'a.

McLaughlin(1987:20) Krashen eeruun yoo ibsu,

...adult second-language learners have at their disposal two distinct and independent ways of developing competence in a second language: aquisition, which is 'a sub conscious process identical in all important ways to the process children outilize in acquiring their first language' (1985 ,1) and learning, which is 'a conscious process that results in' knowing about " language (1985:1)

Yaaduma kanarraa ka'uun namni tokko afaan tokkoffaa kan baru haadhaafi abbaarraa osoo itti hinyaadin akka tasaa akkuma baratu uummata afaan lammaffaa dubbatu waliinis wal-qunnamtii akka tasaa uumuun kan baramu ta'uu yaada kanarraa hubanna. Afaan baru keessatti namni afaan baru sun hiika jechootaatiif bakka guddaa akka kennu, Ellis(1985:261) yammuu ibsu, "Acquisition occurs subconsiciously as a result of participating in natural communication where the focus is on meaning" jedha. Kana jechuun namni afaan akka tasaa hawaasa keessa seenee baratu seer-luga afaanii eeguurratti xiyyeefannaa hagas mara hinkennu jechuu ta'a.

Inni lammaffaan immoo afaan barachuu yoo ta'u, kunis barattoonni itti yaadanii waa'ee afaan sanaa beekuuf tattaaffii godhaniin kan baratamu yoo ta'u, tattaaffiin kun fedhii barataan afaan lammaffaa barachuuf qaburraa burqa. Afaan barachuu keessatti seeraafi qajeelfama afaanii hordofuun niargama. Kanas Ellis(1985:261) akka ibsutti, "Learning occurs as a result of consicious study of the formal properties of the language" jedha. Garaa garummaa afaan baruufi barachuu gidduu jiru hayyuun McLaughlin(1987:20)yoo ibsu,

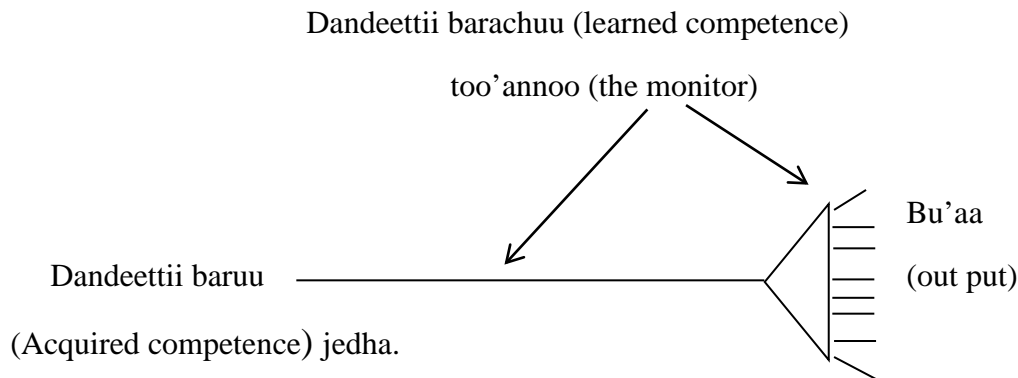
Acquisition comes about through meaningfull interaction in a natural communication setting.Speakers are not concerned with form ,but with meaning;nor is the explicit concern with error defection and correction.This construct with the language learning situation in which error detection and correction are central as is typically the case in class room setting.Where formal rules and feed back provide the basis for language instruction.

Afaan baruun yoomessa wal-qunnamtii afaanii hiika qabeessa ta'e keessatti kan uumamaan waliin dubbiin argamuudha.Kunis dubbattoonni kan xiyyeeffatan uunkarratti osoo hintaane hiika irratti ta'uusaati yaada kanarraa hubanna.Kun immoo afaan barachuu keessatti seeraafi qajeelfama afaanii hordofuuniifi duub-deebii fudhachuun akka barbaachisuufi dogoggora uumuufi sirreessuu kan jiddu-galeeffate ta'uu nuhubachiisa..

2.6.1. Too'annoo

Barataan tokko afaan lammaffaa fayyadamuu irratti dogoggora uumuurraa of eeggannoo gochuu yeroo jalqabu akkasumas, hubannoodhaan/consciously/yammuu hordofu too'annoo fayyadamuutti jira jechuun nidanda'ama. Barataan sun adeemsa kana keessatti himoota sirrii ta'an burqisiisuu nijalqaba. Akkasumas, dubbii barreeffama isaa nisirreessa. Krashen(1987:15) yoo ibsu, "Learning has only function and that is as monitor or editor this can happen before we speak or write or after /self correction/" jedha. Adeemsi kun dubbii sirreessuuf miidhaksuuf gargaara .

Too'annoon wal-qabsiisee afaan baruu yookiin barachuun akka armaan gadiitti fakkiidhaan Krashen(1987:16) yoo kaa'u,

Fakkii 1: Too'annoon Wal-qabsiisee Haala Afaan Itti Baratamu

2.6.2. Too'annoo Fayyadamuuf Haalota Barbaachisan

Namni tokko too'annoosaa haala sirrii ta'een fayyadamuuf waan sadi keessa darbuu qaba. Krashen eeruun Mclaughlin(1987:25) akka armaan gadiitti bakka saditti hiruun kaa'ee jira. Isaanis: yeroo /time/, unkaa /form/ irratti xiyyeeffachuufi seera afaanii/rule fo language/ beekuu jedhamu.

2.6.2.1. Yeroo

Barataan seera afaan lammaffaa haalaan hordofee itti fayyadamuuf yeroo ga'aa argchuu qaba. Mclaughlin(1987:25) isuma kana yoo ibsu, "In order to think about and use conscious rules effectively a second language performer needs to have sufficient time" Haa ta'u malee dubbii guyyaa guyyaatti taasifamu keessatti namoonni baay'een afaan itti fayyadamaa jiran

yaaduuf yeroo gahaa hin argatan. Kana jechuunis, afaan dubbachaa yookiin dhaggeeffachaa jiran san yaaduufi seera eeguun fayyadamuuf yeroo hinqaban.

Dabalataan too'annoo humnaa oliitti fayyadamuunis dubbii dubbatamurratti dhiibbaa wal-fakkaatu qaqqabsiisuu nidanda'a. Kanarraan kan ka'e namoonni tokko tokko yeroo isaan maal jettee? Ha.....i...ii...jechuu baay'isan niargamu kanaafuu, rakkoon kana fakkaatu kan inni dhufuu danda'u hanqina yeroofi too'annoo humnaa olii fayyadamuudhaani.

2.6.2.2. Unkarratti Xiyyeeffachuu

Namni tokko yeroo gahaa argateef qofa too'annoosaa sirriitti fayyadama jechuun akka hindanda'mne, McLaughlin (1987:25) yoo ibsu," To use the Monitor effectively time is not enough. The performer must also be focused on form or thinking about correctness."jedha.

2.6.2.3. Seera Afaanii Beekuu

Barataan afaan lammaffaa tokko too'annoo fayyadamuuf yeroofi unkaa bu'uura godhachuutti dabalee seera afaanichaa beekuun irraa eeggama Krashen(1982:16) yoo ibsu,

This may be a very formidable requirement. It has taught us that the structure of language is extremely complex... we can be sure that our students are exposed only to a small part of the total grammar of the language and we know that even that best students do not learn every rule they are exposed to .

Yaadni asii olii kun akkuma ibsu caasaan afaanii wal-xaxaa akka ta'eefi tokko tokkoon ilaaluun kan nama dhiphisu ta'uusaafi barattoonni keenyas seer-luga muraasarratti qofa akka dhiphataniifi barataan cimaan illee kana irraa kan ka'e seera hunda akka hinhordofne nuhubachiisa. Walumaagalatti too'annoo fayyadamuun walqabatee, Krashen(1982) yoo ibsu,

The monitor is that part of the learner's internal system that consciously processes information. When the learner memorizes grammar rules and tries to apply them consciously during conversation, for example, we say the person is relying on the monitor.

Kanumarraa ka'uun warri afaan lammaffaa baratan too'annoo fayyadamuuf wantoota sadi hojjiirra oolchuu akka qabanidha. Isaanis: yeroo, unkaafi seera afaanii irratti xiyyeeffachuun murteessaa ta'uu isaati. Seera afaan lammaffaafi hiika isaas dubbii walii waliin godhamurraa dammaqinaan hubachuun barbaachisaa akka ta'e asirraa hubanna.

2.6.3. Garaagarummaa Namootaa Too’annoo Fayyadamuurratti Mul’atu

Krashen(1987:19-20) too’annoo fayyadamuu ilaalchisee namoota bakka saditti hiree kaa’a. Isaanis: Fayyadamtoota too’annoo humnaa olii, Fayyadamtoota too’annoo xiqqaafi Fayyadamtoota too’annoo gahaa jedhamu.

2.6.3.1. Fayyadamtoota Too’annoo Humnaa Olii

Fayyadamtoota kana akkuma maqaarraa hubachuu danda’amutti warra humnaa olii too’annoo gargaaraman Krashen(1987:19) yoo ibsu, “These are people who attempt to monitor all time performers who are constantly checking their output with their conscious knowledge of the second language” Fayyadamtoonni too’achuu waan baay’isaniif yeroo hedduu ariitiin afaanicha barachuurratti boodatti hafanii argamu. Too’annoo humnaa olii fayyadamuuf sababoonni adda addaa jiraachuu danda’u. Fakkeenyaaf mala barsiisuu afaanii, barattoonni yemmuu barnoota afaanii keessa darban wanta isaan qunnamu sansaka /personality /, umrii, dhiibbaa naannoofi kan kana fakkaatan haala kanaaf saaxiluu nidanda’a. Namoonni tokko tokko afaan baruuf carraa osoo qabanuu yaada isaanii ibsachuuf kan sirrii isaanitti fakkaatu akkaataa seera beekaniitti yoo sirreessanii dubbatan qofa jedhanii wanta yaadaniif baay’inaan too’annootti fayyadamu. Egaa warri too’annoo humnaa olii fayyadaman kunneen, warra yeroo isaanii baay’inaan afaan barachuurratti dabarsan ta’anii argamu.

2.6.3.2. Fayyadamtoota Too’annoo Xiqqaa

Fayyadamtoonni kunneen immoo too’annoo amma barbaachisuu gadi warra fayyadamaniidha. Krashen(1987:19) yoo ibsu, ” These are performers who have not learned, or if they have learned prefer not to use their conscious knowledge even when conditions allow it “ Kunis dogoggora isaanii kan sirreessan yoo sirreessuun barbaachisaa isaanitti fakkaatee mul’ate qofa yemmuu ta’u, guutummaa guutuutti kan isaan xiyyeeffatan mala afaan baruurrattidha.

2.6.3.3. Fayyadamtoota Too’annoo Ga’aa

Isaan kunneen immoo warra too’annoo hamma ga’aafi barbaachisaa ta’ee argame fayyadamani. Krasheen(1987:20) akka ibsutti, “Our pedagogical goal is to produce optimal users , performers who use the monitor when it is appropriate and when it does not interfere with communication “ Sadarkaa kanaan too’annoo warri fayyadaman warra barreeffamaafi

dubbii keessatti haala itti fayyadama sirrii ta'een afaan olkaasuuf dhama'ani. Fayyadamtoonni too'annoo ga'aa baay'een isaanii seer-luga dubbii guyyaa guyyaatti taasifamu keessatti too'annoo hingargaaraman. Kaayyoon barnoota afaan lammaffaa inni guddaanis fayyadamtoota akkasii oomishuu ta'a .

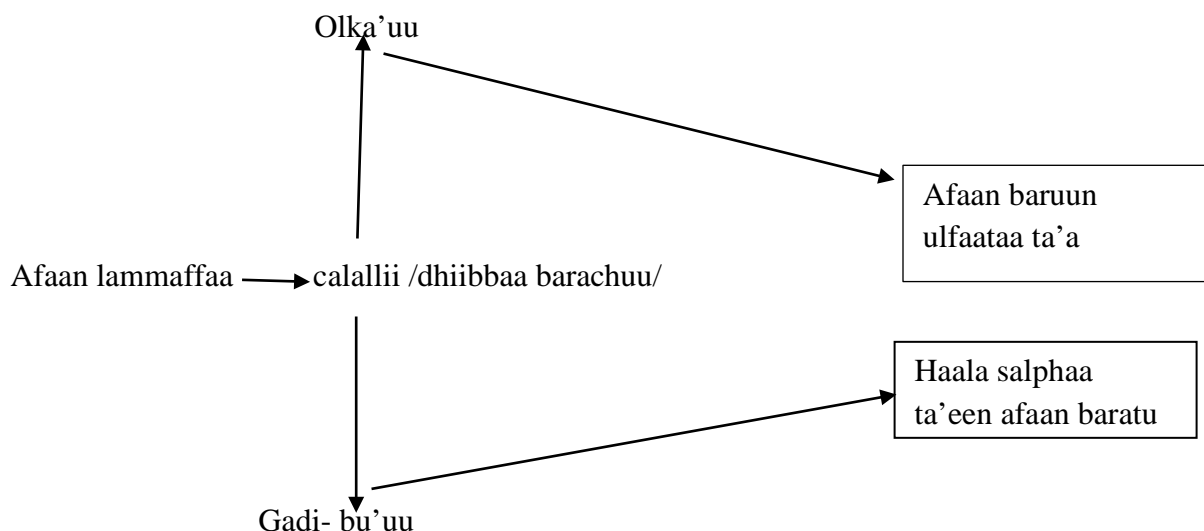
Mclaughlin (1987:27) Krashen eeruun akka ibsetti, namoonni too'annoo humnaa olii fayyadaman warra seer-luga afaaniif bakka guddaa kennaniifi warra afaan barachuuf seera afaan sanaa irratti xiyyeeffachuun barachuuf fedhii qaban yoo ta'an, faallaa kanaatti isaan too'annoo xiqqaa yookiin hamma barbaachisuu gadi fayyadaman immoo, warra beekumsa duraan qaban yookiin seera afaanii hubannoofi qalbeeffannoo irratti hundaa'uun tasa hingargaaramne yookiin too'annoo baay'ee xiqqaa warra fayyadaman ta'uu isaaniiti.

2.7. Afaan Lammaffaa Barachuurratti Wantoota Daangessan

Hayyuun, Krashen(1987:31) afaan lammaffaa barachuurratti wantoota daangessan yoo ibsu,

Those whose attitudes are not optimal for second language acquisition will not only tend to seek less in put, but they will also have a high or strong. Affective filter-even if they understand the message, the in put will not reach that part of the brain responsible for language acquisition, or the language acquisition device .

Adeemsuma kana hubachuuf mee danaa armaan gadii haa ilaallu;Krashen(1987:32)

Fakkii 2- Garaagarummaa calalliin Afaan Lammaffaa Barachuurratti Geessisu

Akkuma danaa asii olii irraa hubannu calalliin/ dhiibbaan /yammuu guddatu afaan lammaffaa barachuun akka hindanda'amneefi ulfaataa kan taasisu yoota'u, calalliin /dhiibbaan/yammuu xiqqaatu ammoo afaan lammaffaa barachuun akka guddatu yookiin haala salphaa ta'een akka baratamu kan taasisu ta'uu danaan Krashen kun nimirkanneessa.

2.7.1. Wantoota Afaan Lammaffaa Barachuu Daangessan Jijjiiran

Hayyuu, krashen(1987:31) wantoota calalliirratti jijjiirama fidan ilaalchisee yoo ibsu,” Most of those studied can be placed in to one of these three catagories: Motivation, selfconfidence and Anxiety “ jedha. Warren kunniin tokko tokkoon haala kamiin akka afaan lammaffaa barachuurratti jijjiirama fidan nilaalla.

2.7.1.1. Kaka'umsa/Motivation/

Wantoota afaan lammaffaa barachuu daangessan irratti jijjiirama fidan keessaa inni tokko kaka'umsa. Yaadolee hayyoonni kaka'umsa irratti kennan muraasni akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru. Krashen(1987:31) yoo ibsu “performers with high motivation generally do better in second language acquisition” jedha. Yaaduma kana Gardnerfi Peter(1993:163) yoo ibsan,”Motivation refers to a combination of the learner's attitudes, aspirations and effort with respect to learning the language.”jedhu. Walumaa galatti barataan kaka'uumsa qabu salphumatti afaan lammaffa barachuu nidanda'a. Kaka'umsi gosa garaa garaa qaba isaaniis:

- a, Kaka'umsa qindaa'aafi faayidaa(integrative and instrumental motivation) akkasumas,
- b. Kaka'umsa keessaafi alaati(Intrinsic and extrinsic motivation) jedhamanii beekamu.

2.7.1.2. Ofitti Amanuu/Self confidence/

Wantoota afaan lammaffaa barachuuf daangessan irratti jijjiirama fidan keessaa inni lammafaan ammoo ofitti amanuudha. Ofitti amanuun afaan lammaffaa barachuurratti bu'aa inni qabu Krashen(1987:31) yoo ibsu, “Performers with self confidence and a good self image tend to do better in second language aquisiton” jedha. karaa biraatiin ofitti amanuu jechuun dandeettii cimina ofii irratti amantaa qabaachuu jechuu ta'a. Warri ijoollee, yeroo ijoollee guddisan baay'ee kan too'ataniifi hamilee ijoollee kan tuqan yoo ta'e ijoolleen of itti amanamummaa hin qabaatan. Faallaa kanaatti maatiin ijoollee humnaa ol yoo ijoollessanii hintoo'anne yookiin hamilee kan hincabsineefi kan jajjabeessan yoo ta'an immoo, ijoolleen

ofitti amanamummaa akka argatan isaan taasisa. Walumaa galatti barattoonni ilaalcha gaariifi ofittiamanamummaa qaban haala gaarii ta'een afaan lammaffaa barachuu danda'u.

2.7.1.3. Yaaddoo Yookiin Dhiphina/Anxiety/

Warreen afaan lammafaa barachuuf daangessan irratti jijjiirama fidan keessaa inni sadaffaan yaaddoo yookiin dhiphina dhiisuudha. Adeemsa afaan lammaffaa barachuu keessatti dhiphachuun rakkoo guddaa uuma. Krashen(1987:31) akka ibsutti, "Low anxiety appears to be conducive to second language acquisition, whether measured as personal or classroom anxiety" jedha.

Walumaa galatti barattoonni afaan lammaffaa yoo baratan kan hindhiphanne yoo ta'an bu'a qabeessa ta'uu akka danda'aniifi yoo kan ofdhiphisan ta'e immoo, afaan lammaffaa barachuurratti dhiibbaa akka fiduu danda'u yaada kana irraa hubanna.

2.8. Afaan Lammaffaa Baruu-Barsiisuu Keessatti Qaamolee Barbaachisan

Adeemsa baruu-barsiisuu kamiyyuu keessatti gaheen barsiisotaa, barattootaafi meeshaaleen barnootaa olaanaa ta'anii argamu.

2.8.1. Gahee Barsiisaa

Barnoonni afaanii walqunnamtiirratti hundaa'uun barataa giddu-galeessa kan godhate ta'uu qaba. Kana jechuun barnoonni kennamu tooftaa barattoota hirmaachisuun kan gaggeeffamu yoo ta'u, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti gaheen barsiisaan qabu xiqqaa ta'uu qaba. Kana jechuun barsiisaan barbaachisaa miti jechuu miti. Barnoota afaanii keessatti barsiisaan qooda bahuu qabu hedduutu jira. Yaada hayyuu Breenfi Candlin(1980) dhiyaate waabeffachuun Richardsfi Rodgers(1986) yoo ibsan, "The teacher has two main roles. The first one is to facilitate the communication process between all participant in the class room and between these participants and the varies activities and texts. The second role is act as an independent participant with the learning teaching group" jedhan. Kunis gaheen barsiisaa walqunnamtii barnoota afaanii keessatti walittidhufeenya hirmaattotaafi raawwii meeshaalee gidduu jiru mijeessuufi garee keessatti hirmaachuu akka ta'e ibsanii jiru.

Akka waliigalaatti gaheen barsiisaa barnoota afaanii walqunnamtiirratti kan hundaa'e taasisuu keessatti waa hedduutu irraa eegama. Hayyuu Rivers(1987:10) yoo ibsu,

The teacher needs to guide and control activities in the class room and also encourage the students' activities with some kind of help but without much interference and interruption. Further more he needs to create conducive atmosphere for the communicative interaction.

Hojii daree raawwachuu keessatti faayidaa barsiisaan qabu guddaa ta'ee argama. Kunis adeemsa kaayyoo barnoota afaanii fiixaan baasuu keessatti barsiisaan gorsaa, qindeessaa barsiisaa, too'ataa, jajjabeessaafi kan kana fakkaate ta, uu qaba.

2.8.2. Gahee Barataa

Haala dhiyeenya baruu-barsiisuu afaanii keessatti tooftaa fudhatama argachaa ture Qonjiit(2012:71-72) qorannoo ishii keessatti yoo ibsitu, "Ilaalchi barattoonni barsiisota isaanii qaban akka burqaa beekumsaa yoo ta'u, kunis ajaja barsiisaan ajajuun alatti dalagaa biroo akka hindalagne agarsiisa. Gaheen barataa kutaa keessatti yaadannoo qabachuu qofa akka ta'etti hubatu." jetti. Haalli dhiyaatina baruu-barsiisuu afaanii barsiisaa akka madda beekumsaatti ilaalu waan ta'eef gaheen barsiisaarraa eegamu adeemsa baruu-barsiisuu keessatti guddaa ture. Kuni immoo hirmaannaa barataa akka daanga'u godhee jira jechuudha.

Akka Qonjiit(2012) ibsitetti haalli dhiyaatina barnootaa kun barsiisaaf xiyyeffannaa kan kennu ta'uurraa kan ka'e barattoonni adeemsa baruu-barsiisuu keessatti akka qooda hinfudhanne isaan taasisa. Barataan kutaa keessatti waan hundaa barsiisaarraa akka eeggatu waan taasisuuf kutaan alatti baruuf yaaliin taasifamu kan hinjiraanne ta'uu nama hubachiisa.

Haata'u malee baruu-barsiisuu afaanii barataa giddu-galeessa taasisuun yeroo ammaa xiyyeffannaa argachaa dhufee jira. Nunan (1989:19) yoo ibsitu, "...learner-centered approaches to language teaching in which information by and from learners is used in planning, implementing and evaluating language programs" jetti.

Kanarraa hubachuun akka danda'amutti sagantaa barnoota afaanii tokko hojiirra oolchuu keessatti barataan gahee guddaa kan qabu ta'uusaati. Kunis afaan walqunnamtiirratti hundaa'ee kennamu akkuma armaan oliitti ibsametti kan xiyyeffatu seerlugaafi unkaa xiinqooqaarratti osoo hintaane afaan xiyyeetti fayyadamuu danda'urratti. Adeemsi kun, gahee barataan qabu tooftaa barnoota afaanii durii kennamurraa adda ta'uusaa niagarsiisa.

Kanuma ilaalchisee, yaada Breenfi Candilin (1980) waabeffachuun Richardsfi Rodgers(1986:77) akka ibsaniitti,"The role of learner as negotiator-between the self,the learning process,and the object of joint negotiator within the group and within the classroom procedures and activities which the group undertakes"jedhu.Haaluma kanaan gaheen barataa afaanii raawwilee daree keessatti adeemsifamurratti hirmaannaa taasisuu ta'a. Hirmaannaan inni taasisus,adeemsa raawwii kenname barataa biraa yookiin barsiisaa waliin walqunnamtii uumuun afaan barachuufi odeeffannoo argate kennuutu irraa eegama.

2.8.3. Gahee Meeshaalee Barnootaa.

Afaan walqunnamtiirratti hundaa'uun barsiisuu keessatti fixaan baasuuf meeshaalee adda addaatti fayyadamuun barbaachiisaa ta'a. Akka ilaalcha hayyootaatti meeshaaleen barnootaa walitti dhufeenya daree keessaafi itti fayyadama afaan xiyyeerratti dhiibbaa qabaachuusaa ni'ibsu. Richardsfi Rodgers (1986:79) yoo ibsan,"...materials thus have the primary role of promoting communicative language use"jedhu. Kana jechuun baruu-barsiisuu afaanii kessatti gaheen meeshaalee barnootaa olaanaa ta'uu isaanii niagarsiisu.

Akka Richardsfi Rodgers(1986:79-80) ibsanitti, meeshaaleen barnootaa barnoota walqunnamtii afaanii jajjabeessan kan akka kitaaba barataa, meeshaalee raawwirratti hundaa'an, meeshaalee hawaasa keessatti ittifayyadamaniifi kan kana fakkaatan ta'uu danda'u.

Dabalataanis meeshaaleen deeggarsa barnootaa barumsi barsifamaa jiru akka qabatamaa ta'u taasisuun gargaarsa guddaa kenna. Akka Krashenfi Terrell (1983) jedhanitti meeshaaleen deeggarsa barnootaa akka barattoonni barnoota kutaa keessatti kennamu haalaan hubatanii jireenya dhugaa hawaasicha keessa jiruu wajjiin walqabsiisuun akka gareen hojjatan isaan taasisa jedhu. Kana malees, akka barattoonni jechoota hedduu barachuu danda'aniif haala mijeessa. Meeshaaleen kunniinis fakkiwwan garaagaraafi meeshaalee jireenya dhugaa keessatti argaman kan akka Chaartii, Filaashi kaardiifi Poostarii adda addaa ta'uu nidanda'u.

2.9. Sakatta'a Barruu Wal-fakkii

Qorattichi fudhatamummaa qorannoo isaa guddisuuf jecha qorannoowwan adda addaa sakatta'eera. Isaanis:

1. Mahaadii Huseen(2012)"*Xiinxala kaka'umsa barattoonni kutaa 11fi 12 Afaan Oromoo barachuuf Qaban:Haala Manneen barnoota Asandaaboofi Sokorruu sadarkaa lammaffaafi Qophaa'inaa Godina Jimmaa,*"mata duree jedhurratti kan qorate yoota'u, kaayyoon qorannoo isaa kaka'umsa barattoonni kutaa 11fi 12 daree barnootaa keessatti qaban xiinxaluu si'a ta'u,argannoon isaas barattoonni fedhiin Afaan Oromoo barachuuf qaban gadaanaa ta'uurraa kan ka'e hojii dareefi hojii manaa kan hinhojjenne ta'uu,barnootni Afaan Oromoo qorumsa biyyoolessaa irratti kan hindhufne ta'uun fedhiifi kaka'umsa kan isaan dhabsiise ta'uufi barsiisonni isaan barsiisanis kaka'umsa kan isaan keessatti hinuumne ta'uu irra ga'eera.

2. Qonjiit Angaasuu(2012)"*Rakkina Hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan:Mana barumsa Boolee Sadarkaa Tokkoffaa Bishooftuu*"mata duree jedhurratti kan qorate yoota'u,qorannichis barattoota kutaa 8 irratti geggeeffame.Argannoon qorannoo ishii irra caalaan haala baruu-barsiisuu gola keessaa irratti kan hundaa'e yoota'u,malli barsiisonni afaan ittiin barsiisaa jiran hanqina kan qabu ta'uu,haalli daree barnootaa mijaa'ina kan hinqabne ta'uu,baay'inni barattoota gola tokko keessatti barachaa jiranii guddaa ta'uufi faca'iinsi kitaaba barataas kan hanqina qabu ta'uu irra geessee jirti.

3. Alemgena Belete(2008)"*Attitude and Motivation of Students Learning Afan Oromo as a Second Language:The case of Adama Senior Secondary School,*"mata duree jedhurratti kan qorate si'a ta'u,kaayyoon qabatee ka'es;Alemgena(2008)"To examine the social and psychological factors that affect the learning/teaching process of Afan Oromo as a second language in Adama Senior Secondary School"jedha.Kunis Afaan Oromootiin dhiibbaa hawaasummaafi xiinsammuun adeemsa baruu- barsiisuu Afaan Oromoorraan ga'u adda baafachuuf ture.Argannoon isaas harki caalaan barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan kaka'umsi isaanii xiqqaa akka ta'eefi kanumaayyuu, faayidaa adda addaaf jecha kan baratan ta'uu isaa kan irra ga'eedha.

Haaluma asii olitti ibsameen sakatta'a barruu wal-fakkii sadan kun qorannoo qorattichi qorate waliin kan wal-ittidhiyaatu yoota'u,qorataan qorannoo isaa waliin wal-bira qabee tokkummaafi garaagarummaa jiru lafa kaa'eera.Haaluma kanaan tokkummaan qorannoo Mahaadii Huseen(2012)fi qorataa kanaa, isaan lachuu kaka'umsa yookiin hirmaannaa barattoota xiinxaluu isaaniiti.Garaagarummaan isaan lamaan jidduu jiru immoo Mahaadiin(2012)barattoota kutaa 11fi 12 Manneen barnoota Asandaaboofi Sokorruu Godina Jimmaarratti yoota'u,qorannoon isaas barattoota kutaa kanneenii hundarratti kan xiyyeeffate.Kan qorataa kanaa garuu,barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa kutaa 10 baratan qofarratti xiyyeeffate.

Haaluma walfakkaatuun ,qorannoon Qonjiit Angaasuu(2012)fi qorataa kanaa kan inni ittiin wal -fakkaatu,lameen isaaniituu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti kan xiyyeeffate yoota'u;Garaagarummaan isaan gidduu jiru immoo Qonjiit (2012) rakkina hirmaannaa barattoota kutaa 8tii, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kan xiinxalte yoota'u,qorataan kun immoo xiinxala hirmaannaa barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan adda baasuu yookiin xiinxaluu ture.Garaagarummaan biroo immoo haala odeeffannoon ittiin sassaabameedha.Innis: Qonjiit(2012) odeeffannoo ishee bar-gaaffii barattoota qofaaf,af-gaaffii barsiisotaafi daawwannaa daree adeemsisuun kan funaannatte yoota'u,qorataan kun garuu malli odeeffannoo ittiin sassaabbate:Bar-gaaffii,Af-gaafiifi Daawwannaa daree ta'ee,dabalataan barattoota iddatteeffaman 100 keessaa muraasa jechuun batattoota 30 ta'aniif af-gaaffii qopheessuun odeeffannoo sassaabbachuun isaa adda isa taasisa.Dabalataanis qorataan kun odeeffannoon argachuu malu akka jalaa hinmiliqne/ hinmaqneef jecha jalqaba daawwannaa daree gaggeessee,adeemsuma sana keessa barattoota addaan baafachuun boodarra ammoo bar-gaaffiifi af-gaaffiin, odeeffannoo argachuu qabu kan funaannate ta'uun adda isa taasisa.

Qorannoon Alemgena Belete(2008)fi qorannoon qorataa kanaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti hojjetamuun isaa wal-isaan fakkeessa.Garaagarummaan isaan lameenii ammoo, Alamganaan Afaan Ingiliiziitiin kan hojjete yoo ta'u,qorataan kun ammoo Afaan Oromootiin hojjechuun isaa adda isa taasisa.Dabalataanis qorataan kun barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti kan hojjate yoo

ta'u,Alemgena(2008)n immoo qorannoo isaa barattoota kutaa 9^{ffaa} irratti gaggeessuun isaa garaagarummaa isa birooti.

Qorataan qorannoowwan barruu wal-fakkaatanii asii olii kana yoo madaalu hanqinoota tokko tokko argee jira. Fakkeenyaaf,qorannoowwan Mahaadii(2012)fi kan Qonjiit(2012) keessatti haalli itti fayyadama wabiilee isaanii qaama qorannoo irratti lakkoofsa'paaworii'n qofa kaa'uun hanqina. Sababni isaas namni qorannoo isaanii dubbisuu barbaadu lakkoofsa 'paaworii' wabiin irratti argamu sana dabaleerraa barbaachaaf jecha bitaafi mirgatti waan naanna'aa ooluuf tokkoffaa, yaadicha salphaatti hinhubatu lammaffaan ammoo, yeroon isaa niqisaasa'a.Waan kana ta'eef, warra qorannoo isaanii dubbisu sammuun isaanii hintasgabbaa'u.Qorataan kun garuu 'paaworii'osoo hinfayyadamin iddoodhuma yaadametti wabiilee maddaa kan fayyadame waan ta'eef,namoota qorannoo isaa kana dubbisaniif salphumatti akka ifa ta'uuuf godheera. Dabalataanis Mahaadiin(2012)hiika jechootaa axeereraa/gabaabsa/ dursee kan kaa'e yoota'u, Qonjiit (2012),ammoo hiika jechootaa boqonnaa tokko dhumarratti kaa'uun ishee akka hanqinaatti kan mul'ate ta'uu isaati.Alemgena Belete(2008) ammoo qorannoo isaa keessatti haalli wabiilee ittikaawwate qaamuma qorannoo isaa keessatti bifa ifa ta'eefi warra qorannoo kana dubbisaniifis bifa toluun kaa'uun isaa akka ilaalcha qorataa kanaatti cimina isaa mul'isa. Dabalataanis Alemgenan(2008) hiika jechootaa baafata booda kaa'ee jira.

Walumaagalatti qorataan kun ragaalee sakatta'a barruu wal-fakkii irraa argate kan cimina qaban, kan isaatti dabalachuun kan hanqina qaban ammoo,fooyyessuufi qulqulleeffachuun qaawwa qorannoowwan barruu wal-fakkaatanii keessatti mul'atan hundumaa duuchuun argannoo isaan irra fooyya'aa ta'e galmeessisee jira.

Boqonnaa Sadi

Malleen Qorannichaa

3.1. Mala Qorannoo

Qorannoowwan adda addaa mala ittiin adeemsifaman kan mataasaanii niqabu. Akkuma kaayyoo isaaniitti meeshaalee ragaa ittiin funaananiifi haala ragaaleen ittiin qaacceffaman kan mataa isaanii qabu.

Gosti qorannoo kanaa qorannoo hujoo ta'ee ibsituun kan gaggeeffame(Applied Research) dha. Sababni filatameefis, barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan hanqina isaan hirmaannaarratti qaban guutuuf beekkumsa waliigalaa kenna jedhamee waan yaadameefi. Kanuma ilaalchisee, Addunyaan (2011) “Qorannoo hujoon isa bu'uuraarraa adda.Addaddummaan kunis hujummaafi kaayyoo(its application and objective) isaa bu'uura taasifata.”jedha.

Kaayyoon qorannoo kanaas hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachaa jiran keessatti mul'atu sakatta'uu yoo ta'u, qorannoo kanaaf malli ammamtaa fi akkamtaa filatameera. Walumaa galatti qorataan mala ammamtaa fi akkamtaa yookiin mala makaatti fayyadamee qorachuu dand'eera. Sababnisaas qorannoo kana keessatti yaada gabateen,lakkoofsaanis ta'ee,ibsuun kennaman hunda xiinxaluuf waan qorataa gargaaraniifidha.Dabalataanis mala addeessaatti fayyadamuun qorannichi adeemsifameera. Malli kunis ibsa ragaa argamerratti hundaa'uun bal'inaan ibsuu waan dandeessisuuf filatameera.

3.2. Madda Odeeffannoo

Akeekni qorannoo kanaa manneen Barnootaa sadarkaa lammaffaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti argaman keessaa Mana Barnoota Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo irratti sababa xiyyeeffatuuf maddi ragaas barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa

baratan, barsiisota Afaan Oromoo kutaa kurnaaffaa barsiisaniifi adeemsa baruu- barsiisuu gola keessa jiru ture.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorataan kun Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo kutaa kurnaaffaa mala iddatteessa carraa/probability sampling/ jalatti, iddatteessa sirnaawaa / systematic sampling /fi iddatteessa miti carraa/Non probability sampling/jalatti, iddatteessa akkayyoo/ purposive sampling/ ittifayyadameera. Sababni malleen kun filatameef qorataan mana barumsaa kanatti waan barsiisuuf beekkumsaafi odeeffannoo itti dhiyeenyaan qabu irraa ka'ee , qorannoo kootiif namilkeessuu danda'a jedhee waan yaadeef malleen iddattootaa kanatti fayyadameera.

Akka hayyuun Kumar(1996) ibsutti, iddattoota jechuun adeemsa qorannoo geggeessuu keessatti gareewwan xixiqqoo, garee yaada qorannichaatifi bakka bu'uu danda'an jechuudha.Dabalataanis, Dastaa(2002:102)Trochim(2006) waabeffachuun akka ibsutti, "Iddattoo filachuun adamsa jamaa tokko keessaa odeeffannoo argachuudhaaf namoota yookiin qaamota jamaa sana keessa jiran fudhatanii yookiin filatanii itti fayyadaman "jedha.

Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo keessatti baay'inni daree, kutaa kurnaaffaa barattoota Afaan Oromoo baratanii walumaagalatti daree 20 dha .Dareewwan kanneen keessaa qorataan iddatteessa carraa/probability sampling/ filachuun, mala kana jalatti iddatteessuu sirnaawaa/systematic sampling/ fayyadamuun daree tokko tokko utaaluun dareewwan 10 filatee ittifayyadameera.

Tokkoon tokkoo golaa keessatti barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan giddu-galeessaan barattoota 15 ta'antu argamu.Waan kana ta'eef , qorataan mala iddatteessa miti carraa (Non-probability sampling) jalatti , iddatteessa akkayyoo /purposive sampling/itti fayyadamuun tokkoon tokkoo daree keessaa barattoota kudhan, kudhan filachuun walumaa galatti, barattoota 100 iddatteessuun qorannoorratti hirmaachisee jira.

Barsiisonni Afaan Oromoo kutaa kudhan barsiisan sadi waan ta'aniif,qorataan mala iddattoo hunda hirmaachisaatti fayyadamuun sadanuu af-gaaffii irratti hirmaachisee jira.

3.4. Meeshaalee Qorannoon Ittiin Funaanamu.

Qorannoon kun rakkina hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachaa jiran irratti mul'atu xiinxaluuf jecha odeeffannoo wal-ittiqabuuf meeshaalee gargaaran kan akka bar-gaaffii, af-gaaffiifi daawwannaa dareetti fayyadamuun odeeffannoon funaanamee jira. Qorattichi gaaffilee odeeffannoo ittiin funaannachuuf qopheeffate kanneen osoo iddattoota biraan hingahin dura gorsaa isaatiin erga ilaalchisee booda wantoota sirraa'uu qaban sirreessee jira.

3.4.1. Bar-gaaffii

Bar-gaaffiin iddattootarraa odeeffannoo baay'ee funaanuuf gargaara. Kaayyoo yaadame akka galmaan ga'uuf bar-gaaffiin ofeeggannoodhaan siriitti qophaa'uu akka qabu Hayyoonni Coheniifi Manion(1994:92-93), Davidion(1970) waabeffachuun dhimma kana yoo ibsan ,

It is clear, unambiguous and uniformly workable. It design must minimize potential errors from respondent.... And since people's participation in survey is voluntary a questionnaire has to help in engaging their interest , encouraging their co-operation, and eliciting answers as possible to the truth .

Haalli kun dogoggora karaa deebistootaatiin uumamu xiqqeessuuf, akkasumas bar-gaaffii fedhiirratti hundaa'e geggeessuun hirmaannaa isaan godhaniif jajjabeessuufi deebii dhugaatti dhiyaaturra ga'uu akka qabaatu yaada asii olii irraa hubanna. Haaluma kanaan barattoota kutaa kurnaffaa baratan , rakkoowwan Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti isaan muudachuu danda'u sakatta'uuf bar-gaaffiin barattootaaf dhiyaateera. Bar-gaaffiin barattootaaf dhiyaate kun, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuufi haala baruu-barsiisuu gola keessaa ilaalchisee qindaa'uun kan qophaa'e yoo ta'u, gaaffii bu'uura kaasuuf yaalameera. Bar-gaaffiin qophaa'e kunis barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan akka gaaffilee sirriitti hubatanii deebii kennuu danda'aniif bar-gaaffiin Afaan Oromootiifi Afaan Amaaraatiin qophaa'ee jira. Baay'inni gaaffilee barattootaaf dhiyaate kudha-tokko yammuu ta'an , gaaffileen kennaman irra caalaan cufaa yoo ta'an gaaffileen banaa ta'an immoo lamadha. Bakka yaada dabalataa qabanitti immoo, bilisaan barreessuun akka deebisan carraan kennameefii jira.

3.4.2. Af-gaaffii

Meeshaalee funaansa ragaalee keessatti wantoota barbaachisan keessaa inni biroo qaama dhimmi isa ilaallatu wajjin af-gaaffiifi deebii taasisuun odeeffannoo qabatamaa argachuu ta'a. Kunis, qorannoon gaggeeffamaa jiru hagam dhugaa akka ta'e hubachuuf nama gargaara.

Af-gaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu keessaa isa tokko ta'ee, kan qorataafi odeef-kennaan (informant) fuulleetti wal-arganii odeeffannoo walii kennani. Odeeffannoo af-gaaffiidhaan funaanamu wanti gaarii taasisu qorataan gaaffii isaa sirriitti ifa godhee akka ibsuuf odeef- kennaan gaafachuu danda'uusaati. Dastaa (2002:84) "Asirratti namni gaaffii dhiyeessu nama deebii deebisu sanaaf wanti ifa hintaane yoo jiraate, akka ifa ta'uuf carraa ibsa dabalataa kennuufii nidanda'a. Akkasumas, gaaffilee dabalataa yoo qabaates itti dabalee gaafachuu nidanda'a."

Qorannoo kana keessatti , af-gaaffiin barsiisotaaf qofa kan dhiyaachuuf yaadame ta'u illee yaaduma Hayyuu asii olii irraa ka'uun barattoota /iddattoota/ hundaaf af-gaaffii dhiyeessuufiin ulfaataa ta'ullee, qorataan barattoota soddoma ta'aniif af-gaaffii dhiyeessee jira. Daawwannaa daree boodas barsiisota sadiifi barattoota soddomaaf hanqinoota baruubarsiisuu barattoota Afaan Oromoo akkaa afaan lammaffaa baratan irratti mul'atu akka ibsan af-gaaffiin dhiyaateefii jira. Af-gaaffiin barsiisotaaf qophaa'e af-gaaffiiwwan jaha yoo ta'u , kan barattootaaf dhiyaate immoo af-gaaffiiwwan sadi dha. Adeemsi hojiirra oolmaa isaas haaluma haayyuun asii olii jedhuun raawwatameera.

3.4.3. Daawwannaa Daree

Gaaffilee raabsuun Odeeffannoo funaanuun dura daawwannaa daree gochuun adeemsa baruubarsiisuu kutaa keessa jiru barsiisaafi barataadhaan osoo hinmaqne/hindhokanneefi hinfooyyofne/ ilaaluun yookiin daawwii dursuun nigargaara jedhee qorataan wanta yaadeef Baruu-barsiisuu qabatamaa ta'e hubachuuf daawwannaa daree dursuuf dirqameera. Kanuma ilaalchisee hayyuun Cangelosi (1991:44) yoo ibsu , " A measurment for which the primary source is the viewing of and/or listening to what occurs in the class room or other type of teaching- learning environment" jedha. Haaluma kanaan kutaa keessatti wanta dalagamu

hunda hordofuun akkaataa baruu-barsiisuu naannoo sana keessa jiru hubachuuf daawwannaan daree murteessaa ta'usaa yaada kanarraa nihubanna.

Qorannoo kanaafis unkaa mirkaneeffannaa qopheeffachuun dareewwan 20 jiran keessaa qorataan dareewwan 10 iddattoof filatee, ittifayyadame akkuma jirutti fudhachuun tokkoon tokkoo daree , al-lama lama walumaa galatti yeroo digdamaaf daawwannaa daree gaggeessee jira.

3.5. Tooftaa Xiinxala Ragaa

Meeshaalee funaansa ragaalee sadeeniin odeeffannoon erga walitti qabameen booda hojiin itti aanu tartiiba qabsiisuu, qindeessuufi ibsuu ta'a Odeeffannoo ragaa karaa bar-gaaffii, af-gaaffiifi daawwannaa dareetiin barattootaafi barsiisotarraa funaanamu haala wal-fakkeenya deebii isaaniitiin gosa gosaan qoqqoodamaniifi wal-itti qabamanii nixiinxalamu. Odeeffannoo bar-gaaffii barattootarraa argaman xiinxaluuf baay'ina deebistootaa gara dhibbeentaatti jijjiiruun gabateedhaan xiinxalameera. Kunis bar-gaaffii qophaa'e irratti hundaa'uun mala ammamtaatti fayyadamuun xiinxalameera.

Qorataan, Af-gaaffii barsiisotaafi barattoota gidduutti gaafiifi deebiin argate immoo, mala akkamtaatti fayyadamee kan xiinxale yoo ta'u, walumaagalatti qorannoon kun mala ammamtaafi mala akkamtaatiin kan xiinxalame waan ta'eef ,qorataan qorannicha mala makaatiin kan gaggeesse ta'uu isaati.

Boqonnaa Afur

Xiinxala Ragaalee

Kutaan kun bakka odeeffannoon iddattoorraa karaa bar-gaaffii, af-gaaffiifi daawwannaa dareetiin funaanamee bakka itti xiinxalameedha.

4.1. Akkaataa Hirmaattotaa

Baayy'inni barattoota bar-gaaffii irratti hirmaatanii 100 yoo ta'an af-gaaffiif warri dhiyaatan barattoonni 30 asuma keessaa kan fudhataman ta'uusaati. Baay'inni barsiisotaa kan af-gaaffii irratti hirmaatan immoo 3 yoo ta'an isaanis barsiisota dhiiraa 2fi barsistuu 1 ta'anii argamu. Barsiistonni sadan kun kan filatamaniif barattoota kutaa kurnaffaa barnoota Afaan Oromoo barachaa jiran kan barsiisan waan ta'eefidha.

Umuriin barsiisota kanaas yoo ilaallu barsiistuun waggaa 37 yoo taatu barsiisonni dhiiraa lamaan wal-duraa duubaan waggaa 48fi 53 ta'anii argamu .

Kana jechuun barsiisonni sadanuu umurii bilchaataa irratti waan argamaniif muuxannoo qaban irraa ka'uun odeeffannoo ga'aa argachuuf gargaarsa guddaa gumaacha. Sababni isaas wanta muuxannoon waggootii dheeraa keessa isaan quunname ibsuuf carraa guddaa argatu. Sadarkaan barnoota isaanii immoo barsiisonni sadanuu Afaan Oromootiin digirii tokkoffaa kan qaban ta'uu isaanii qorattichi mirkaneeffatee jira. Akka imaammata barnoota yeroo ammaattis manni barumsaa kun barsiisota beekumsa ga'aa qaban kan of keessatti hammate ta'uu nama hubachiisa. Kana jechuun baruu-barsiisuu afaaniirratti wantoota isaan qunnamaa jiru adda baasanii ibsuuf, akkasumas qorataan raawwii raawwatamaa jiru haala gaarii ta'een hordofuuf barsiisota ogummaa barsiisummaa afaaniirratti leenjii gahaa qaban hirmaachuun isaanii carraa gaarii ta'uu nama agarsiisa .

Barri tajaajila barsiisota kanneenii ammoo barsiistuun waggaa 17 kan tajaajilte yoo taatu, barsiisonni lamaan immoo wal-duraa duubaan tajaajila waggaa 28fi 33 kan qaban ta'uusaa hubachuun danda'ameera. Gama biraatinis golli barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniis kudhan daawwiin daree irratti gaggeeffamee jira.

Haala waliigalaatiin odeeffannoo barattoota bar-gaaffiifi af-gaaffii irratti hirmaataniifi barsiisota af-gaaffii irratti hirmaatanii gabatee asii gadii irratti taa'eera.

4.2.Odeeffannoo Iddattoota Hirmaatanii

Gabatee1:Odeeffannoo barattoota bar-gaaffiifi barsiisota af-gaaffii irratti hirmaatanii

	Umrii	Saala % Dhaan					
		Dhi	%	Dur	%	Id	%
Barattoota	14-15	10	10	6	6	16	16
	16-17	33	33	43	43	76	76
	18fi ol	6	6	2	2	8	8
	Id .	49	49	51	51	100	100
Barsiisota	37	–	–	1	33.3	1	33.3
	48	1	33.3	–	–	1	33.3
	53	1	33.3	–	–	1	33.3
	Id.	2	66.6	1	33.3	3	99.9/100

Akka gabatee tokkoorratti dhiyaatetti barattoota iddattoof filataman 100(%100) keessaa barattootni dhiiraa 49 (%49) yoota'an, barattootni dubaraa ammoo 51(%51) ta'anii argamanii jiru .Barattoonni af-gaaffiif dhiyaatan soddoman asuma keessaa waan calalamanii ba'aniif saalaan kophaatti adda baasuun agarsiisuun barbaachisaa ta'ee hinmul'anne.

Qabxii dhiyyaterraa ka'uun akka hubachuun danda'amutti barattootni dubaraa lakkoofsaan barattoota dhiiraa caalanii argamanillee, kan baa'yee wal-iirraa hinfagaanne ta'uu isaanii ni hubanna.

Kanaafuu,itti yaadamee osoo hinta'in akka tasaa wal-qixxummaa saalaa (gender balance) kan eege ta'uusaa ni hubanna.Kun immoo odeeffannoon argamu gama saala lamaaniitiinuu hanqina akka hinhoranne isa taasisa.

Karaa umurii barattootatiin immoo barattootni waggaa 14-15 keessa jiran barattootni dhiiraa 10(%10) yoo ta'an barattootni dubaraa immoo 6(%6) ta'anii argamu.

Walumaa galatti barattootni 16(%16) ta'an umurii kana keessatti argamu. Waggaa 16-17 keessatti ammoo barattoota dhiiraa 33(%33)fi barattoota durbaa 43(%43) ta'an yemmuu argaman, walumaagalatti barattoota 76(%76) ta'antu umurii kana keessatti hirmaatanii jiru.

Umrii 18fi isaa olii keessatti immoo barattoota dhiiraa 6(%6)fi barattoota dubaraa 2(%2) ta'antu argamu. Walumaagalatti, barattoota 8(%8) ta'an umurii kana keessatti hirmaataniiru. Sadarkaa umrii barattootaa 14-15, 16-17, 18fi isaa olii keessaa lakkoofsi barattootaa baay'inaan kan argamu barattoota umrii 16-17 gidduutti argaman irratti. kuni kan agarsiisu barattoota qorannoo kana keessatti hirmaatan keessaa harki caalu umrii 16-17 gidduutti kan argamaan ta'uu isaaniiti. Gama biraatiin immoo barattoonni umrii 14-15fi umrii 18fi isaa olii lakkoofsaan baay'ee xinnaa yookiin gadi- bu'aa ta'uu isaanii agarsiisa. Inni biraa immoo,akkuma gabatee asii olii irraa hubannu barsiisota saditu af-gaaffii irratti hirmaatan.Barsiisonni dhiiraa lama yoota'an, parsantaan yoo kaa'aman %66.6 ta'u.Barsiiftuun tokko waan taateef,parsantaadhaan yoo kaa'amu %33.3 ta'a.Umrii isaaniis ilaalchisee barsiisotni muraasa waan ta'aniif gabatee irraa hubachuun nidanda'ama.

4.3. Ragaa Bar- Gaaffii Barattootaa Irraa Argame

Maddi ragaa qorannoo kanaa barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachaa jiran yoo ta'u, kutaa kana keessatti odeeffannoowwan barattootarraa karaa bar-gaaffiitiin wal-itti qabaman tokkoon tokkoo isaanii akka armaan gadiittii dhiyaatanii xiinxalamanii jiru.

4.3.1. Xiinxala Bar-gaaffii Barattootaa A/ Oromoo Akka Afaan Lammaffaa

Barachuurratti jiru

Gabatee 2: Fedhii Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti qabaniifi hirmaannaa hojii garee irratti qaban.

Lakkoofsa	Gaaffiiwwan	Filannoofi baay'ina deebistootaa parsantiidhaan											
		A		B		C		D		E		Id.	
		Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n
1.	Fedhiin ati Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qabdu maal fakkaata?	19	19	25	25	47	47	8	8	1	1	100	100
2.	Hojii garee hirmaachuu keessatti gaheen ati qabdu maal fakkaata?	17	17	20	20	46	46	17	17	–	–	100	100

Furtuu: A=Haalaan olaanaa,B=Olaanaa,C=Giddu-galeessa,D=Gadi-aanaa,E=Haalaan gadi-aanaa

Kaayyoo sagantaa barnoota afaanii fiixaan baafachuuf ulaagaa barbaachisan keessaa inni tokko kaka ‘umsa yookiin fedhii barattoonni afaan baratamu sanaaf qabanidha. Akka ragaa gabatee 2 lakkoofsa gaaffii 1 irraa hubannutti barattoonni 19(%19) ta’an barnoota Afaan Oromootiif fedhiin isaan qaban haalaan olaanaa yoo ta’u, barattoonni 25(%25) ta’an immoo fedhii olaanaa kan qaban ta’anii argamanii jiru. Barattoonni 47 (%47) ta’an immoo fedhii jiddu- galeessa akka qaban hubatameera. Barattoonni 8(%8) immoo fedhii gadaanaa kan qaban yoo ta’an, barataan tokko (%1) immoo fedhii haalaan gadaanaa ta’e qabaachuun isaa hubatamee jira.Walumaagalatti akka ragaa kanaatti barattoonni %44 ta’an Afaan Oromoo barachuuf fedhii olaanaafi haalaan olaanaa ta’e yoo qabaatan, barattoonni %56 ta’an immoo

fedhiin Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuu isaanii giddu-galeessaa hanga haalaan gadaanaa ta'uun isaa hubatamee jira.

Haata'u malee barattoonni kun gariin isaanii yaada dabalataan barreeffamaan akka kennan dhiyaateef irratti barsiisaan isaanii addatti barnoota tiitooriyaaliitiin yookiin waytii dabalataatiin akka isaan barsiisuu qabu kan ibsan ta'uun hubatamee jira .Gama biraatiinis barsiisaan yeroo isaan barsiisu dubbisa irratti akka isaan hirmaachisuufi yeroo tokko tokkos akka afaan Amaaraatiin isaaniif hiiku dabalani ibsaniiru.Kuni kan nama agarsiisu barattoonni kunneen fedhiin Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf isaan qaban jiraachuu isaati.

Af-gaaffii barattoota soddoma ta'aniif fedhii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban gaafataman irrattis deebiin isaanii baay'naan olaanaa hanga jiddu-galeessaa ta'uu isaa hubatameera. Af-gaaffii fedhii barattoonni barnoota kanaaf qaban ilaalchisee barsiisotaaf dhiyaateraa deebiin argame immoo,jiddu-galeessa ta'uu isaat mul'isa. Sababni isaas gola keessatti hirmaachuu irratti sodaa akka qaban barsiisonni kunneen nidubbatu. Kuni immoo mala baruu-barsiisuu keessatti barsiisaan haala dhiyaatina barnootaafi tooftaa barataa isaatti ittiin dhiyaatu kan mijeeffachuu qabu barsiisichuma mataa isaati.

Gabateedhuma 2 lakkoofsa gaaffii 2 irratti immoo, barattoonnii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa isaanii baratan hirmaannaa hojii garee keessatti qaban maal akka fakkaatu gaafata. Akka ragaa gabatee kanarraa mul'atuuttii haala dimshaashaatiin yoo ilaalamu, deebistoonni %37 ta'an hirmaannaan isaan qaban haalaan olaanaafi olaanaa ta'uu isaa hubatamee jira. Barattoonni %63 ta'an immoo dimshaashaan yoo ilaalaman hojii daree irratti hirmaannaan isaanii giddu-galeessaa hanga gadi-aanaatti kan jiru ta'uun hubatameera.Haata'umalee filannoowwan gabateerratti dhiyaatan tokko tokkoon yookiin addatti yoo ilaalamu barattoonni irra caalaan yookaan %46 warri ta'an hirmaannaa jiddu-galeessa akka qaban hubatamuun danda'ameera. Akka ragaa kanaatti hirmaannan barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan hojii garee irratti qaban jiddu-galeessa ta'uun isaa dandeettii afaanichaa gonfachuu irratti dhiibbaa mataa isaa akka qabu hubatameera. Sababni isaas hirmaannaan barumsichaa laafaa yoo ta'e, dandeettiin barbaadame argamuu/gonfatamuu/ hindanda'u.Waan kana ta'eef, hojii garee keessatti

hirmaannaan barattootaa yoo gadi-bu'e afaan lammaffaa barachuurratti gufuu ta'a. Daawwannaan daree keessatti adeemsifames yaaduma kana kan cimsu ta'ee argamee jira. Gama barsiisaatiinis hordoffiin hojii garee irratti jiru qaawwa kan qabu ta'ee mul'atee jira. Sababni isaas barattoonni gariin yoo hojii garee irratti hirmaatanii hojjatan barattoonni tokko tokko immoo, hojii dhuunfaa isaanii qofa yoo hojjatan arguun danda'ameera. Gola barnootaa keessatti barataan tokko maal akka isarraa eegamu, maal raawwachuu akka qabuufi maal raawwachuu akka hinqabne addaan baafatee beekuun dirqama ta'a. Ragaan asii olitti argames rakkinuma kana kan calaqqisiisu ta'ee argameera. Gama biraatiin immoo, hojii gareerratti hirmaannaan isaanii kan gadi-bu'eef, wanti dalagan waan isaaniif hinilaalamneef akka ta'e yaada dabalataarratti barreeffamaan ibsaniiru. Kunis hanqinni hordoffii jiraachuu agarsiisa.

Gabatee 3: Fedhii barattoonni hojii manaafi hojii daree hojjechuu irratti qaban.

Lakkoofsa	Gaaffiiwwan	Filannoofi baay'ina deebistootaa parsantiidhaan											
		A		B		C		D		E		Id.	
		Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n	Baay'ina	% n
3.	Hojii manaa hagam hojjetee barsiisaatti agarsiifatta?	23	23	24	24	30	30	13	13	10	10	100	100
4.	Hojii daree hagam hojjetee barsiisaatti agarsiifatta?	23	23	19	19	30	30	17	17	11	11	100	100

Furtuu: A=Guyyaa dareen A/O jiru hunduma

B=Torbanitti al-tokko qofa

C=Torban lamatti al-tokko qofa

D=Ji'atti al-tokko qofa

E=Gonkumaa hinhojjedhu

Ragaa gabatee 3 lakkoofsa gaaffii 3 irraa akkuma hubatamu barattoonni hojii manaa isaanii hagam hojjetanii barsiisaa isaaniitti akka agarsiisan kan gaafatuudha. Akka ragaa gabatee kanarraa mul'atuutti deebistoonni % 23 ta'an, guyyaa dareen Afaan Oromoo jiru hunda hojii manaa hojjetanii akka agarsiifatan ragaan ni'ibsa. Barattoonni %24 ta'an ammoo torbanitti al-tokko qofa akka hojjatan yoo ibsan, barattoonni %30 ta'an immoo torban lamatti al-tokko qofa akka hojjetan ibsaniiru. Barattoonni %13 ta'an immoo ji'atti al-tokko qofa akka hojjetan kan ibsan yoota'u, barattoonni %10 ta'an immoo gonkumaa hojii manaa hojjetanii akka hinagarsiifanne ragaan nimul'isa. Walumaagalatti irraa caalaan barattootaa hojii manaa hojjachuu irratti akka hinhirmaanne bar-gaaffii kana irraa hubachuun danda'ameera. Gama daawwannaa dareetiinis wanti qorataan hubate gadi-bu'aa ta'uu isaati. Yaada biroo yoo qabaatan dabalataan akka ibsan haaluma gaafatamaniin immoo, deebiin isaan barreeffamaan deebisan; hojii mana hojjetanis barsiisaan isaanii akka hinilaalleef barreeffamaan yaada isaanii ibsaniiru. Kunis barsiisaan sirreeffama waan isaaniif hinkennineef hojjachuuf abdii akka isaan kutachiise yaada mataa isaanii bilisaan barreessanii dhiyeessanii jiru. Qorataanis daawwii daree marsaa lamaan gaggeeffameen yaaduma kana mirkaneeffachuu danda'eera. Kun immoo gara fuula duraa hojii manaa hojjachuu irratti dhiibbaa guddaa kan qabaatuufi hirmaannaa kan hir'isu ta'uu hubachuun danda'ameera.

Akkuma asii olitti gabatee 3 lakkoofsa gaaffii 4 irraa hubachuun danda'ametti barattoonni %23 ta'an hojii daree guyyaa waytiin Afaan Oromoo jiru hundumaa hojjetanii akka agarsiifatan qorataan ragaa dhiyaatteraa hubachuu danda'eera. Barattoonni %19 ta'an immoo hojii daree torbanitti al-tokko qofa kan hojjetanii barsiisaa isaaniitti agarsiifatan ta'uun ragaarraa ni hubatama. Barattoonni %30 fi %17 ta'an immoo, wal-duraa duubaan torban lamatti al-tokko qofaafi ji'atti al-tokko qofa akka hojii daree hojjetanii barsiisaa isaanii agarsiifatan ragaan kun ni'ibsa. Barattoonni %11 ta'an immoo hojii daree gonkumaa kan hojjetanii hinbeekne ta'uu ragaa kanarraa hubachuun danda'amee jira. Gama biraatiin immoo yaaduma kana gama ogummaa barsiisummaatiin qorataan yoo ilaalu, karaa barsiisaa hojii daree barnoota Afaan Oromoo barsiisutiinis hordofuu yookiin duukaa bu'uu irratti qaawwi kan jiru ta'uun hubatamee jira. Af-gaaffii barattootaaf godhameenis barattoonni kunneen daddaffiin hojii daree hojjetanii waan barsiisatti hindhiyeeffanneef, barsiisaan isaanii warra dursee hojjateef qofa ilaalee, isaan kana akka callisee ittidhiisu nidubbatu. Waan kana ta'eef,

kuni barattoota hunda gola keessatti hirmaachisuu irratti gufuu ta'uu akka danda'u qorataan hubatee jira.

Gabatee 4 : Tooftaa hojii daree hojjachuuf barataan filatu.

Lakk. Gaaffii	Gaaffi	Filannoowwan		Baay'ina deebistoo taa	%Dhaan
5.	Tooftaa yeroo baay'ee hojiin daree itti hojjatamu isa kam caalaatti jaalattaa?	A.	Kophaa kophaan hojjachuu	10	10
		B.	Gareen hojjachuu	29	29
		C.	Lama lamaan mari'achuun hojjachuu	53	53
		D.	Ibsa dubbii afaaniitiin kennamuun hojjachuu	5	5
		E.	Yaadannoo barreeffamerraa hojjachuu	3	3
			Ida'ama	100	100

Furtuu: A=Kophaa kophaan hojjachuu

B= Gareen hojjachuu

C=Lama lamaan mari'achuun hojjachuu

D=Ibsa dubbii afaaniitiin kennamuun hojjachuu

E=Yaadannoo barreeffamerraa hojjachuu

Tooftaa hojiin daree ittiin hojjatamu yookiin itti kennamu hedduutu jiru. Isaanis:Dhuunfaadhaan hojjachuu, garee gareen mari'achuu, ibsa dubbii afaaniifi yaadannoo barreessuun kennamu tooftaalee hojiin daree ittiin kennamu keessaa isaan muraasa. Akka kaayyoo barnootaafi amala barnoota kennamuutti tooftaa adda addaatti dhimma bahamuun nidanda'ama. Akka gabatee 4 lakkoofsa gaaffii 5 irraa hubannutti barattoonni %10 ta'an hojii daree kophaa kophaan osoo hojjetanii akka filatan raga irraa hubaachuun danda'ameera . Barattoonni %29 ta'an immoo, hojii daree osoo gareen hojjetanii akka jaalatan ragaan ni'ibsa. Barattoonni lakkoofsaan baay'ee ta'aniifi % 53 ta'an immoo,

gareen baay'ee ta'anii hojjachuu irra lama, lama ta'anii hojii daree hojjachuu akka filatan ragaan kuni ni'ibsa .

Barattoonni %5 ta'an immoo, ibsa dubbii afaaniitiin kennamuun hojii daree hojjachuu akka fedhan ragaan niagarsiisa. Warri %3 ta'an immoo yaadannoo barreeffamaan isaaniif kennamu irraa hojii daree hojjechuu akka filatan ragaa irraa hubachuun danda'amee jira.

Ragaa kana akka waliigalaatti qorataan yoo ilaalu barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaaffaa baratan baay'een isaanii hojii daree gareen hojjachuun carraa hirmaachuu akka isaan jalaa hir'isu odeeffannoo yaada dabalataa irratti barreessaniin kan ibsan ta'uun hubatameera. Yaadni ragaa oliitis kanuma mirkaneessa. Odeeffannoo gaaffilee banaa irratti yaada dabalataatiin barreeffamaan kennan gubbaattis lama, lamaan ta'anii hojjechuun hirmaannaafi carraa hirmaannaa bal' iftanii akka hojjetan kan isaan gargaaru ta'uu ibsanii jiru. Yaada kana irraa hubachuun kan danda'amu baay'inni miseensota garee barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratanii otoo lamaa- sadi bira darbuu baatee gaarii ta'uu akka danda'u deebii isaaniirraa qorataan hubatee jira.

Gabatee 5: Barattoonni A/Oromoo yemmuu baratan mala kam irra caalaa akka filatan hubachuuf kan qophaa'e.

Lakk. Gaaffii	Gaaffii	Filannoowwaan		Baayina Deebistootaa	%Dhaan
6.	Kutaa keessatti A/Oromoo Yammuu barattu mala kam irra caalaatti jaalataa ?	A.	Ibsa kennamurraa barachuu	22	22
		B.	Gareen mari'achuun barachuu	34	34
		C.	Dhuunfaan hordofuun barachuu	13	13
		D.	Daawwannaa golaa nuuf godhamuun barachuu	11	11
		E.	Tapha afaanii shaakaluun barachuu	20	20
			Ida'ama	100	100

Furtuu: A=Ibsa kennamurraa barachuu

B=Gareen mari'achuun barachuu

C=Dhuunfaan hordofuun barachuu

D=Daawwannaa golaa nuuf godhamuun barachuu

E=Tapha afaanii shaakaluun barachuu

Ragaa gabatee 5 lakkoofsa gaaffii 6 irratti dhiyaatterraa akkuma hubatamu barattoonni %22 ta'an ibsa kennamurraa barachuu kan jaalatan yoo ta'u, barattoonni %34 ta'an immoo gareen mari'achuun barachuu akka jaalatan ragaa asii olii irraa hubachuun danda'amee jira. Barattoonni %13 ta'an immoo, dhuunfaan hordofuun barachuu akka jaalatan; barattoonni %11 ta'an immoo daawwannaan golaa isaaniif godhamaa barachuu fedhu. Barattoonni %20 ta'an immoo tapha afaanii shaakaluun barachuu akka jaalatan ragaa gabatee olii irraa hubachuun danda'ameera.

Ragaa kana irraa akka waliigalaattii wanti hubatame, barattoonni afaan lammaffaa isaanii daree keessatti yeroo baratan malli isaan filatan irra caalaan yookiin barattoonni %34 ta'an haaluma ragaalee gaaffii 5 irraa arganneen baay'inni miseensa garee osoo hinbaay'anne bifa marii gareetiin otoo baratanii hanqina qaban guuttachuu akka danda'an ragaa argamerraa hubachuun danda'amee jira. walumaagalatti asirraa wanti hubannu barsiisaan barattoota isaa osoo mala adda addaatti fayyadamuun barsiisee akka fedhan nuhubachiisa. Yaada dabalataan barreeffamaan kennan gubbaattis akka hinsodaanne nama onnee isaanitti horee isaan hojjechiisuufi isaan hirmaachisu akka barbaadan hubachuun danda'ameera. Haaluma waliigalaatiin barattoonni malli barsiisaan ittiin barsiisu osoo mala hiraachisaa ta'een isaan barsiisee hirmaannaan isaanii akka dabaluu danda'u namatti agarsiisa.

Gabatee 6: Fedhii barattoonni wal-qunnamtiirratti hundaa’uun dareen ala Afaan Oromoo baruuf qabaniifi gaaffii gargaarsa gama barsiisaatiin isaaniif godhamu xiyyeeffate.

Lakkoofsa	Gaaffiiwwan	Filannoofi baay’ina deebistootaa parsantiidhaan											
		A		B		C		D		E		Id.	
		Baay’ina	% n	Baay’ina	% n	Baay’ina	% n	Baay’ina	% n	Baay’ina	% n	Baay’ina	% n
7.	Fedhiin ati wal-qunnamtiirratti hundaa’uun Afaan Oromoo dareen ala baruuf qabdu maal fakkaata?	17	17	25	25	53	53	3	3	2	2	100	100
8.	Barsiisaan afaan lammaffaa kee akka cimsattu kutaa keessatti gargaarsa akkamii siif godha?	15	15	16	16	38	38	14	14	17	17	100	100

Furtuu: A=Haalaan olaanaa,B=Olaanaa,C=Giddu-galeessa,D=Gadi-aanaa,E=Haalaan gadi-aanaa

Akka gabatee 6 lakkoofsa gaaffii 7 irratti jiru barattoonni yookiin deebistoonni %17 ta’an barnoota Afaan Oromoo wal-qunnamtiirratti hundaa’uun dareen ala baruuf fedhiin isaan qaban haalaan olaanaa ta’uun isaa ragaa kanarraa hubachuun danda’ameera.Barattoonni %25 ta’anis fedhiin isaan barnoota Afaan Oromoo wal-qunnamtii irratti hundaa’uun dareen ala baruuf qaban olaanaa ta’uun isaa hubatameera.Haata’umalee barattoonni lakkoofsaan baay’ee ta’an jechuun %53 ta’an immoo fedhiin isaan wal-qunnamtiirratti hundaa’anii dareen ala afaan baruuf qaban jiddu-galeessa ta’ee mul’ateera.Warri %3fi %2 ta’an immoo

wal-duraa duubaan fedhii gadaanaafi haalaan gadaanaa akka qaban ragaan kun nimirkaneessa.

Walumaagalatti ragaalee gabatee 6 irraatti kaa'ame kanarraa hubachuun kan danda'amu barattoonni bar-gaaffii kanarratti haalaan olaanaafi olaanaa ta'anii argaman yoo wal-irratti ida'aman %42 ta'u. Barattoonni %53 ta'an immoo fedhii jiddu-galeessa akka qaban hubatameera. Kana jechuun barattoonni kun dareen alattis Afaan Oromoo shaakaluuf fedhii akka qaban hubanna. Sababni isaas barattoonni fedhii hinqabne walitti yoo ida'aman %5 kan hincaalleedha. Ragaan af-gaaffii barattootaa irraa qorataan argates kanuma mirkaneessa. Haaluma ragaa af-gaaffii barattootaarraa hubatameen yeroo Afaan Oromoo gola keessatti dubbachuu shaakalanis hiriyyaan isaanii osoo isaanitti hinkofalle, barsiisaan isaanii otoo deeggarsa gochaaffii isaan shaakalsiisee fedhii akka qaban ibsaniiru. Waan kana ta'eef, barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan, barnoota Afaan Oromoo dareen alattis mala wal- qunnamtiirratti hundaa'een baruu akka fedhan ragaaleen kunneen nimirkaneessu.

Haaluma ragaa gabatee 6 gaaffii lakkoofsa 8 irratti taa'een barattoonni yookiin deebistoonni %15 ta'an gargaarsi gama barsiisaa isaaniitiin isaaniif godhamu haalaan olaanaa ta'uu agarsiisa. Barattoonni yookiin deebistoonni %16 ta'an immoo, gargaarsi isaaniif godhamu gama barsiisaa isaaniitiin olaanaa ta'uu, ragaan ni'eera. Haata'u malee barattoonni lakkoofsi isaanii baay'ee ta'e jechuun %38 ta'an immoo, gargaarsi gama barsiisaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa isaan barsiisuun godhamuuf giddu- galeessa akka ta'e ragaarraa hubachuun danda'ameera. Barattoonni %14 fi %17 ta'anis gargaarsi gama barsiisaatiin isaaniif godhamu duraa duubaan gadaanaa hanga haalaan gadaanaa ta'uu ragaarraa hubachuun nidanda'ama. Walumaagalatti ragaan kun kan ibsu gargaarsi gama barsiisaatiin barattoota barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif godhamu laafaa yookiin giddu- galeessa ta'uu qorataan huabtee jira. Akka af-gaaffii barattootaa muraasa irraa hubachuun danda'amettis barattoonni tokko tokko barsiisaan isaanii warra afaan danda'u qofa irratti akka xiyyeeffatuufi isaan hafan akka hinjajjabeessine af-gaaffiirraa mirkaneeffachuun danda'amee jira. Asirratti qorataan kan hubachuu danda'e gargaarsi gama barsiisaatiin isaaniif godhamu hanqina qabaachuu isaa daawwannaa daree godhamee waliin wal-bira qabuun mirkaneeffachuun danda'eera.

Gabatee 7: Gaaffii carraa Afaan Oromoo dareen ala baruuf isaan fayyade xiyyeeffatu.

Lakk. gaaffii	Gaaffii	Filannoowwan		Baay'ina Deebistootaa	%dhaan
9.	Afaan Oromoo dareen ala baruurratti carraan baay'ee sifayyade kami ?	A.	Naannoorraa barachuun	23	23
		B.	Maatirraa barachuun	19	19
		C.	Hiriyyaarraa barachuun	37	37
		D.	Dhuunfaan shakaluun	1	1
		E.	Carraa wayiituu hin qabu	20	20
			Ida'ama	100	100

Furtuu: A=Naannoorraa barachuu

B=Maatirraa barachuu

C=Hiriyyaarraa barachuu

D=Dhuunfaan shaakaluu

E=Carraa wayiituu hinarganne

Akka gabatee 7 lakkoofsa gaaffii 9 irraa hubachuun danda'ametti barattoonni %23 ta'an Afaan Oromoo dareen ala naannoorraa baruuf carraan isaan qaban jiraachuu ibsanii ijru. Barattoonni %19 ta'an immoo, carraan dareen ala maatirraa Afaan Oromoo baruuf qaban jiraachuu ibsaniiru. Barattoonni %37 ta'an immoo Afaan Oromoo dareen ala hiriyyaa irraa akka baran ragaan kun ni'ibsa. Barataan tokko garuu, dareen ala Afaan Oromoo dhuunfaa kootiinan shaakala jechuun yaada isaa akkuma ragaarraa hubannu ibsachuu danda'ee jira. Barattoonni %20 ta'an immoo, dareen ala Afaan Oromoo baruuf carraa wayiituu akka hinqabne ragaan kun ni'ibsa. Yaaduma kanaan kan wal qabatu yaada gabatee 6 gaaffii lakkoofsa 7 irratti kaa'ame waliinis yoo wal-bira qabamee ilaalamu bifa waliin dubbiitiin afaan kana shaakaluun bu'a-qabeessa akka nama taasisuu danda'u qorataan mirkaneeffateera. Waan kana ta'eef afaan lammaffaan barnoota idileen alas dabalataan, waliin dubbii yookaan wal-quunamtii hawaasa afaan sanaa waliin godhamu waliin taasifamuun afaan lammaffaa baruun akka danda'amu nama agarsiisa.

4.3.2. Bar- gaaffii banaa barattootaaf dhiyaate

Bar-gaaffii banaa dhiyaate lamaaf deebiin barattoonni kennan haala itti aanuun kaa'ameera. Afaan Oromoo wal-quunamtiirraatti/waliin haasawarratti/ kan hundaa'e gochuuf tooftaa kamitti fayyadamta? Gaaffii jedhuuf deebiin barattoota baay'ee, warra afaan danda'u waliin dubbachuu, hiriyyaa waliin dubbachuu, jechoota irra deddeebi'uun shaakaluu, Dikshinariii fayyadamuu, karaa yeroo deemnu Afaan Oromootiin haasa'uufi waan kana fakkaatu bar-gaaffii banaa barattootni barreeffamaan deebisan irraa hubachuun dabnda'ameera. Barattoonni tokko tokko immoo osoo torbanitti guyyaan lama yookaan guyyaan tokko filatamee, dallaa mana barumsaa keessatti barattoota hunduma waliin Afaan Oromoo qofaan wal-itti haasa'aa osoo oollee afaan kana salphumatti shaakaluu nudandeechisa jechuun bar-gaaffii banaa kennameef irratti ibsanii jiru.

Kuni kan mul'isu akkauma gabatee 6 irratti duras ibsame barattoonni karaa wal-qunnamtiitti fayyadamuun afaan lammaffaa isaanii cimsachuuf fedhii guddaa akka qaban namatti agarsiisa.

Bar-gaaffii banaa lammaffaan immoo, Afaan Oromoo akka haala gaariin hinbaranne wantoonni gufuu sitti ta'an maal fa'a ? gaaffii jedhuuf deebiin isaan kennan waytiin Afaan Oromoo torbanitti al- lama qofa ta'uu, barsiisaan warra Afaan Oromoo danda'an qofarratti xiyyeeffachuu, yoo Afaan Oromootiin dubbaachuu shaakalan barsiisaan isaanii waan baacan itti fakkaatee ilaaluu, wanta isaaniiif hingalle Afaan Amaaraatiin yoo gaafatan barsiisaan arrabsamuu, Afaan Oromootiin yoo dubbii shaakalan barattoonni biroo akka isaanitti kolfan akkasumas, kutaa tokko irraa jalqabanii Afaan Oromoo barachuu dhabuun isaaniiifi kanneen kana fakkaatan Afaan Oromoo barachuurratti akka gufuu isaanitti ta'e barreeffamaan ibsaniiru. Akkuma yaada kanarraa hubannu barsiisaan isaanii illee, isaan jajjabeessuu irratti hanqinni akka jiru ragaa isaan kennan irraa hubachuun danda'ameera. Sababni isaas barattoota afaan lammaffaa isaanii baratan barsiisaan itti dhiyeenyaan yoo kan isaan hinjajjabeessine ta'e afaanicha barachuun hafee gara afaanicha sana jibbuutti ga'uu danda'u. Barsiisicha illee hanga waliin jibbuutti ga'u.

Waan kana ta'eef, gama barsiisaatinis deggarsa barbaachisu barattoota kanaaf godhamuu akka qabu ragaan argame nama eera. Barattoonnis sababa garaa garaa uumuu irra rakkina isaan qunname furuuf kutannoon hojjatanii kaayyoo isaanii fiixaan baasuu irratti hanqinni

kan mul'atu ta'uu qorataan bira gahee jira.Kanaafuu,gama barsiisaatiinis ta'ee, gama barattootaatiin wal-itti dhiyeenyaan hojjachuun kaayyoo barbaadame sana milkeessuun nidanda'ama.

4.3.3. Xiinxala Ragaalee Af-gaaffii Barattoota Soddoma Ta'aniif Dhiyaate

Gaaffiileen af-gaaffii barattoota soddomaaf dhiyaate gaaffilee sadiidha. Waan kana ta'eef kutaa sadiin qoodamanii mala akkamtaafi ammamtaa/Mixed Research/ irratti xiyyeeffachuun xiinxalamani jiru.Tooftaan xiinxala odeeffannoowwan kanneenii immoo deebiiwwan wal-fakkaataa ta'an, irra deddeebii hambisuuf jecha baay'ina barattootaatiin walitti cuunfamanii iddoo sadiifi afuritti walitti qabamanii xiinxalamaniiru.Malli kun baay'ina iddattoota af-gaaffii irratti hirmaatanii bifa salphaa ta'eefi dimshaashan xiinxaluuf nama gargaara jedhamee waan yaadameef filatame.Af-gaaffiileen qophaa'an kunniinis: Fedhiin Afaan Oromoo akka afaan lammaaffaa barachuuf qabdu maal fakkaata ?Fedhii gadi-aanaa yoo qabaatte sababa ibsi.Akka ilaalcha keetti xiyyeeffannoon barsiisaan barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif qabu maal ta'uu qaba jettee yaadda ? Fi Ilaalchi naannoo ati irraa dhuftee Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurraatti jiru maal fakkaata ? Gaaffilee jedhan ture.

Haaluma kanaan barattoonni af-gaaffii tokkoffaa dhiyaateef, haala asii gadiitiin deebisuu yaalaniiru. isaanis: Barattoonni 15(50%) ta'an fedhiin isaan Afaan Oromoo barachuuf qaban olaanaa ta'uu ni'ibsu.Barattoonni 9(30%) ta'an immoo, fedhiin isaan Afaan Oromoo barachuuf qaban jiddu-galeessa ta'uu ibsaniiru.Haata'umalee,barattoonni 6(20%) ta'an immoo, fedhiin isaan Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban gadi-bu'aa ta'ee argameera.Sababni isaan kaa'anis nama afaan kana dareen ala isaan shaakalsiisu kan hinarganne ta'uu ibsaniiru.

Af-gaaffii lammaffaarratti gaafataman ilaalchisee immoo, barattoonni 12(40%) ta'an," Osoo Afaan Amaaraatiin jechoonni tokko tokko nuuf hiikamee" yoo jedhan, barattoonni 8(26.7%) ta'an barsiisaan isaanii baay'inaan akka isaan hinhirmaachifne ibsaniiru.Barattoonni 6(20%) ta'an immoo, barsiisaan isaanii osoo tiitooriyaaliin isaan barsiisaniifi guyyaan Afaan Oromoo qofaan mana barumsaa keessatti haasa'an osoo isaaniif saganteeffamee akka

filatan yoo ibsan, barattoonni 4(13.3%) ta'an immoo osoo dubbisa akka dubbisan barsiisaan carraa isaaniif laatee akka fooyya'uu danda'an ibsanii jiru.

Af-gaaffii sadaffaarratti dhiyaateef deebiin isaan kennan immoo, barattoonni 15(50%) ta'an ilaalchi hawaasni naannoo isaanii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuu ilaalchisee qabu gaarii ta'uu ibsaniiru. Barattoonni 8(26.7%) ta'an immoo, ilaalchi hawaasni Afaan Oromoo dubbachuu hindandeenye warra Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti qaban giddu-galeessa ta'uu; barattoonni 5(16.7%) ta'an immoo ilaalchi hawaasni kun Afaan Oromoorratti qabu gadi-aanaa ta'uufi barattoonni 2(6.7%) ta'an immoo ilaalchi hawaasa naannoo isaan keessaa ba'anii, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban baay'ee gadi-aanaa akka ta'eefi isaanis kanumaan wal-qabatee hamileen isaanii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti jiru kan gadi-bu'e ta'uu ibsanii jiru.

Akka waliigalaatti af-gaaffii kana irraa hubaachuun kan danda'ame barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kunneen osoo gama barsiisaa isaan barsiisuutiin haalli mijaa'eefii hanqina qaban guuttachuu akka danda'an af-gaaffii barattoota kanaaf godhamerraa hubachuun danda'amee jira. Yaadni xiinxala bar-gaaffii barattootaa irraa asiin dura akka waliigalaatti hubatames yaada kanaa waliin kan waltumsu ta'uu qorataan mirkaneeffachuu danda'eera. Dabalataanis ilaalcha baraattoota kanaafi ilaalcha maatii barattoota tokko tokko irratti mul'atu jijjiiruuf osoo hubannoon gama barsiisaa Afaan Oromoofi gama bulchiinsa mana barumsaatiin isaaniif kennamee fedhiin barattoota kanneenii fooyya'uu akka danda'u qorataan irra ga'ee jira.

4.4. Af-gaaffii Barsiisotaaf Dhiyaatteraa Deebii Argame.

Af-gaaffiin barsiisotaaf dhiyaate ragaa barbaachisaa ta'e karaa barsiisotarraa ittiin funaanamu yoo ta'u, akka armaan gadiitti dhiyaatee jira.

Mana Barnootaa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo keessatti barsiisotni barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo barsiisaa jiran sadi af-gaaffii kana keessatti hirmaatanii jiru.

Barsiisonni af-gaaffii irratti hirmaatan dhiira lamaafi dubara takka dha. Af-gaaffiwwan dhiyaatan kunneen barsiisota hundaafuu wal-fakkaataa yoo ta'an ,baay'inni af-gaaffilees 6 dha. Isaanis: Fedhii barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban haalli

barsiisaan itti gargaaru maal fakkaata? Baruu-barsiisuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffa baratan irratti rakkinni siqunname maali? Afaan Oromoo baruu-barsiisuu keessatti mijaa'inni kitaaba barataafi baay'inni barattoota golaa maal fakkaata? Ga'umsa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratani cimsuuf maal osoo ta'ee wayya?fi Fedhii yookiin kaka'umsa barattoota kanaa dabaluu osoo maal ta'ee wayya? Kanneen jedhan ture.

Af-gaaffiin tokkoffaan ,fedhii barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban maal akka fakkaatu kan gaafatu ture. Haaluma Af-gaaffii kanaatiin deebiin barsiisota irraa argame haala itti aanuun qindaa'ee dhiyaatee jira. Af gaaffii tokkoffaa kana barsiisaan tokko yoo deebii laatu, fedhiin barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa isaanii barachuuf qaban gadi-bu'aa ta'uu yoo ibsu; muraasni isaanii yookiin warruma Afaan Oromoo dubbaachuu hindandeenye keessaa harki walakkaa ta'u immoo fedhiin afaan kana barachuudhaaf qaban gaarii akka ta'e ibsee jira.Barsiiftuun tokko immoo, Af-gaaffiidhuma wal-fakkaataa kanaaf deebii yoo laattu ,fedhiin barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratani jiddu-galeessa ta'uu ibsitee jirti. Sababa ta'a jettee kan barsiiftuun kun dhiyyeessite immoo, barattoonni kun Afaan Oromootiin dubbachuu wanta hindandeenyeef hirmaannaa golaa irratti akka isaan rakkatan dabalataan ibsitee jirti.

Barsiisaa sadaffaan immoo, af-gaaffiidhuma kanaaf deebiin inni kenne,fedhiin barattoonni Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e afaan kana akka afaan lammaffaa barachuu gubbaatti fedhii laafaa ta'e akka qaban ibsee jira. Sababni inni kennes ilaalcha maatii barattoota kanaa muraasa irratti calanqisu irraa ka'uun barattoonni muraasni gosa barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf fedhiin isaanii laafaa akka ta'e ibsee jira.Qorataanis af-gaaffii barattootaarra yaaduma kanaan wal-fakkaatu argachuu danda'ee jira.

Haaluma wal-fakkaatuun qorataan yeroo lamaaf daawwannaa daree wayta gageessetti fedhiin hirmaannaa golaa barattoota kanaa giddu-galeessa ta'uu hubateera.Gama barsiisaa Afaan Oromoo goloota sana barsiisutiinis barattoota hunda wal-faana xiyyeeffannoo ittikennanii hirmaachisuu gubbaatti hanqinni kan mul'atu ta'uu qorataan hubatee jira.

Bar-gaaffii barattoota kanaa irraayis deebiin fedhii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban ilaalchisee gaafataman harki caalu fedhii olaanaafi isaa olii kan qaban akka ta'e qorataan hubatee jira.

Waan kana ta'eef, ragaaleen kunneen tokko isa biroo kan cimsu ta'ee argamuun isaa yoo wal-irratti qaacca'u wanti nuhubachiisu barattoonni kunneen otoo gama barsiisaa isaaniitiin haalli itti hirmaachisan fooyya'ee, fedhiin barattoota kanneenii dabaluu akka danda'u nama hubachiisa.

Walumaagalatti fedhiin barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban gama barsiisaa Afaan Oromootiinis ta'ee, gama qaama dhimmi isa ilaallatuutiin osoo xiyyeeffannoo argatee, fedhiin barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniin kan fooyya'uu danda'u ta'uu qorataan ragaalee daawwannaa dareetii argate waliin wal-bira qabuun xiinxalee kan irra ga'e ta'uusaati.

Af-gaaffii barsiisotaa lammaffaan immoo, barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan haalli ati itti gargaartu maal fakkaata? Kan jedhu ture .

Barsiisaan tokko af-gaaffii kana yoo deebisu, yeroo barsiisaa jirutti barnoota Afaan Ingiliizii faana wal-qabsiisuun akka barattoota isaa gargaaru ibsee jira. Afaanuma Oromootinis jechoota hinulfaannetti fayyadamuun akka salphaatti hubatan kan gargaaru ta'uu ibsee jira. Dabalataanis warri afaan danda'an akka gargaaran kan kakaase ta'uu dubbata.

Barsiiftuun lammaffaan immoo gaafuma walfakkaataa gaafatamte yoo deebiftu, bifa tiitooriyaaliin yookiin yeroo barumsaatiin alatti sagantaan waamtee barsiisuun dandeettii isaanii cimsuun barbaachisaa ta'uu ibsaa; ishiin garuu, bifa kanaan barsiisuuf yeroo akka hinargatin ibsitee jirti. Gola keessatti yeroo sagantaa/ waytii/ Afaan Oromoo qabdutti garuu, hirmaannaa barattoota kanaa dabaluu akka tattaaffii mataa ishii gootu dabalataan ibsitee jirti. Barsiisaa sadaffaan immoo. Waytiin Afaan Oromootiif seeraan kenname torbanitti waytii sadi akka tureefi sababa adda addaatiin waytiin Afaan Oromoo hir'atee torbanitti yeroo lama qofa waan ta'eef, yeroo gahaa argatee warra kana gargaaruufi shaakalsiisuu akka hindandeenye ibsee jira.

Haaluma waliigalaatiin af-gaaffii lammaffaan kun yoo ilaalamu, barsiisonni sababa adda addaatiin kan ka'e barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kanneeniif gargaarsa addaa akka hingodhiniif qorataan hubatee jira.

Af-gaaffii sadaffaan,haala baruu-barsiisuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti rakkina barsiisaa Afaan Oromoo barsiisu qunname kan gaafatu ture.Kanuma ilaalchisee barsiisaan tokko yeroo inni isaan barsiisu warri afaan hindandeenye callisanii akka haas'an yookiin wacaniifi dabtara Afaan Oromoos gariin isaanii qabatanii akka hindhufne ibsee jira.Barsiiftuun tokko immoo barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan Afaan Oromoo dubbaachuus ta'ee,seer-luga isaa wanta adda baafatanii hinbeekneef sirriitti isaan barsiisuuf kan rakkatte ta'uufi barattootni kunniinis ishii hordofuu akka hindandeenye ibsitee jirti. Barsiisaan sadaffaanis gaafuma wal-fakkaataa kana wayta gaafatamu, barattoonni Afaan Oromoo hindandeenye muraasni ilaalcha dur maatiin isaanii Afaan Oromootiif qaban irraa kan ka'e barattoonni muraasni barnoota Afaan Oromoo xiyyeeffannoo itti kennanii yeroo inni barsiisu akka isa hinhordofne ibsee jira.

Walumaagalatti af-gaaffii sadaffaa barsiistotaaf dhiyaate kana irraa wanti hubatamu, yeroo gahaa dhabuu irraan kan ka'e barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan yeroo gahaa argatanii akka hingargaarin ibsaniiru.Kanaafis akka sababaatti kan kaa'an yeroon Afaan Oromootiif ramadame hir'achuu irraa kan ka'e kitaaba barataaf qophaa'e waliin kan waal-hinsimneefi ilaalchi barattoonni tokko tokko afaan kanaaf qabanis rakkina kan qabu ta'uu ibsaniiru. Waluumaagalaatti barsiisonni rakkina kana furuuf carraaqqiin godhaniifi godhamuu qabu akka hinjirre irra ga'ameera.

Af-gaaffii barsiisotaa afraffaan,gola Afaan Oromoo keessatti mijaa'inni kitaaba barataafi baay'inni barattootaa maal fakkaata? Kan jedhu ture. Af-gaaffii kana irratti barsiisonni gaafataman sadanuu deebii wal-fakkaataa kennan; deebiin isaaniis mijaa'inni daree gaarii ta'uu,faca'iinsi kitaabaa golaa,golatti gaariifi kan barattoota hedduu harka ga'e ta'uu ibsanii jiru. Haaluma waliigalaatiin haalli daree barnootaafi baay'inni barataa daree tokko keessa jiruu gaarii yoo ta'u,haalli seenaa barataa immoo kan wal-hinfakknne ta'uun, wal-qixa hirmaachuu gubbaatti ulfaataa ta'uu isaati.Sababni isaa barattootni kunniin gariin isaanii Afaan Oromoo barachuu kutaa tokkoffaatti kan jalqaban yoo ta'an,gariin isaanii immoo kutaa shanaffaarraa eegalanii Afaan Oromoo barachuu kan jalqaban ta'uu isaati.

Af-gaaffii shanaffaan barsiisotaaf dhiyaate, barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan, ga'umsa isaanii cimsuuf osoo maal ta'ee wayya? Kan jedhu ture. Barsiisaan tokko ga'umsa isaanii cimsuuf dursa hubannoo kennuufiin ilaalcha isaanii jijjiiruun barbaachisaa akka ta'e ibsee jira. Barsiisonni lama immoo, waytii barnoota Afaan Oromootiin ala barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kanneen addatti bifa tiitooriyaaliitiin waamamanii osoo barsiifamanii dandeettii isaanii fooyyessuun akka danda'amu ibsaniiru.

Walumattiqabaatti, dandeettii barattoota kanaa fooyyessuuf tokkoffaa, ilaalcha isaanii irraa ka'uun hojjachuun akka jaalala afaanichaa horatan gochuun barbaachisaa akka ta'eefi lammaffaan immoo, wantoota isaanii hingalle ijoollee afaan danda'an irraa adda baasanii bifa tiitooriyaaliitiin addatti foo'anii qabiyyee salphaa irraa gara ulfaataafi wal-xaxaatti suutaan akka baratanii of-fooyyessan yoo ta'e, dandeettii isaanii fooyyessuun akka dada'amu qorataan kun amantaa qaba.

Af-gaaffii barsiisotaa jahaffaan, barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan fedhii yookiin kaka'umsa isaanii dabaluu osoo maal ta'ee wayya jetta? Kan jedhu ture. Deebiin barsiisonni sadanuu deebisan wal-fakkaataadha. Wanti isaan deebisan, barattootni fooyya'iinsa Afaan Oromootiin agarsiisan sadarkaa mana barumsaa irraa kaasee badhaasa adda addaatiin osoo jajjabeeffamanii kan jedhuudha. Dabalataanis waraqaan ragaa osoo isaaniif kennamee, yeroo barnoota xumranii iddoo hojii tokko tokkotti deeman osoo akka ulaagaatti kan ittiin dorgoman taasifamee, warri hafanis dandeettii isaanii fooyyeffachuufi faayidaa adda addaa argachuuf fedhii barachuu isaanii nijajjabeessa yaada jedhu ibsaniiru.

Kanaafuu, deebiin barsiisotni kun qorataa kanaaf kennan qorataan xiyyeeffannoo akka itti kennu isa taasiseera. Haaluma kanaan bifa yaadiddama amaleessaa/Behaviorist Theory/tiin wal-qabsiisuun yoo xiinxalu wanti baratamu kamiyyuu amaleeffachuun kan baratamu akka ta'eefi afaanis kan baratamu adeemsa akkeessuu/imitation/fi badhaasuu/reinforce/ ta'uusaa

Yaada afaan barachuu ilaalchisee hayyuun, Pavlov I.P. (1849-1936) argate nimirkaneeffa. Qorataanis kanumaan wal-qabsiisuun afaan kan baratamu bifa onnachiiftuu adda addaa itti dabaluu yoo baratameefi shaakalame bu'a qabeessa ta'uu akka danda'u mirkaneeffatee jira.

4.5. Xiinxala Daawwannaa Daree

Akkuma boqonnaa sadi keessatti ibsametti daawwannaan daree ragaa qorannoo mirkaneessuuf adeemsifamu keessaa isa tokko yoo ta'u, amansiisummaan isaa guddaa ta'ee argama. Kanarraa kan ka'e qorataan kunis bar-gaaffiifi af-gaaffiitti dabalee daawwannaa dareetis gargaaramuun ragaalee funaannatee jira. Qorataan kun daawwannaa daree dursa irratti erga geggeessee booda hanqina mul'atan ilaalchisee barsiisotaafi barattoota daawwatamaniif af-gaaffii dhiyeessuudhaan deebii isaan irraa argate jechuun barataa irraa kaasee hanga barsiisaa jiru wal-duraa duubaan xiinxalee jira. Itti aansuudhaanis qorataan ragaa daawwannaa daree irraa argate bifa itti aanu kanaan xiinxalee jira.

Daawwannaan daree kun dareewwan A–T jiran 20 keessaa dareewwan B,D,F,H,J,L,N,P,R fi T filachuun guyyoota 26-29/06/2008 fi guyyoota 16-26/07/2008 marsaa lamaan kan gaggeeffame yoo ta'u inni duraa kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} Boqonnaa 14 mata duree “AFOOLA OROMOO” jedhuufi marsaa lammaffaan immoo, Boqonnaa 16 mata duree ” GAABBII” jedhamu yommuu barsiifamaa jirutti daawwannaan daree kun gaggeeffamee ture. Unkaan mirkaneeffannaa daawwannaa dareetiif qophaa'e kun kutaalee afur qaba. Isaanis: kan barsiisaa, kan barataa, kan haala dareefi kan kitaaba barataa ilaallatu ture. Guca daawwii daree keessattis safartoowwan mirkaneeffannaa daawwii daree shan safartoo ulfaatina isaanii waliin asii gaditti ibsamani jiru.

Isaaniis: 5= Haalaan Olaanaa, 4= Olaanaa, 3= Giddu-galeessa, 2= Gadi-aannafi 1= Haalaan Gadi-aanaa kanneen jedhamaniidha. Hubannoo dabalataatiif dabalee ”D₂” irraa hubachhuun nidanda'ama.

4.5.1. Daawwii Daree Kan Barsiisaa Ilaallatu

Kutaa barsiisaa ilaallatu jalatti qabxileen daawwataman qabxii ijoo barsiisaan gabatee irratti barreessuufi ibsuu, barattoota kutaatti hirmaachisuufi gareen hojjechiisuu, barattoota jajjabeessuu, hojii dareefi hojii manaa hojjachuu isaiin mirkaneessuu, meeshaalee deeggarsa banootaa fayyadamuu, kitaaba barataan ala kitaaba biroo Afaan Oromoo barsiisuuf fayyadu dabalataan kutaatti fiduun itti gargaaramuu, malleen afaan barsiisuuf tajaajilan itti fayyadamuu, kanneen jedhaman guca mirkaneeffannaa daawwannaa golaa keessatti hammatamanii turan.

Haaluma kanaan wanti daawwannaa daree kanarraa qorataan mirkaneeffachuu danda'e, qabxii ijoo gabatee irratti bareessuufi ibsa itti kennuu gubbaatti gola tokko tokko keessatti haalaan olaanaafi gola tokko tokko keessatti immoo olaanaa akka ta'e ragaa irraa hubachuu danda'eera.kunis goloota daawwataman kurnan keessattuu barsiisonni dalagaalee kana lamaan haalaan raawwatanii jiru. Barattoota kutaa keessatti hirmaachisuudhaan gareen akka hojjatan taasisuu irratti immoo darbee darbee haalli fooyya'aa ta'e jiraatus,sirriitti hirmaachisuu gubbaatti hanqinni kan mul'atuufi sadarkaa giddu- galeessa irra kan jiru ta'uun hubatamee jira. Sababni isaas, akkuma qorataan daree keessatti hojii baruu-barsiisuu irraa hubacuufi mirkaneeffachuu danda'etti gola tokko tokko keessatti barsiisonni baratuma sochii gaarii gola keessatti qabu qabatanii yeroo deeman hubachuun danda'amee jira.Kun immoo, keessattuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti dhibbaa hirmaannan ala ta'uu fidee jira.Gama barattoota jajjabeessuu, akkasumas hojii manaafi hojii daree dabtara barattootaa ilaaluun mirkaneessuu irrattis haaluma wal-fakkaatuun ammas warruma hojjateefi dafee dabtara agarsiifate qofa duukaa bu'uun warra kaan dagachuun nimul'ata.Kunis barattoota gola sanaa wal-qixa hirmaachisuu irratti qaawwa ta'ee argamee jira.Waan kana ta'eef, hanqinni mul'ate kun yoo dafee hinfuramne afaan lammaffaa barsiisuu irrattis ta'ee barachuu irratti gufuu ta'uu akka danda'u qorataan irra ga'eera.

Meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuunis daawwannaa godhame keessatti baay'ee hinmul'atu.Barnootichi osoo meeshaalee deeggarsa barnootaatiin deeggaramee garuu, caalaatti barattoonni akka kaka'umsa horatan isaan taasisuufi hubannoo yaad-rimee barnootichaa akka gabbifatan nitaasisa ture.Gama biraatiin immoo,barsiisonni daawwataman sadanuu kitaaba barataatiin alatti wanti isaan dabalataan barnoota barsiisan qabatamaa gochuuf qabatanii seenan kan hinjirre ta'uu, akkasumas malleen afaan barsiisuuf tajaajilan itti fayyadamuu dhabuun nimul'ata. Fakkeenyaaf, Afaan Oromoo wal-qunnamtii irratti kan hundaa'e taasisuuf malleen akka tapha afaanii, hojii garee, fakkeessanii dhiyeessuu, gahee tapachuufi kanneen kana fakkaatan barsiisaan kan itti hinfayyadamne ta'uun bira ga'amee jira.

Kun immoo, barataan akka ofitti hinamanneefi barsiisuma isaa akka madda beekkumsaatti akka ilaalau akka taasisu mirkaneeffachuun danda'ameera.

Walumaagalatti daawwannaa daree kan raawwii barsiisaa ilaallatu kana keessatti hojjileen kutaa keessatti barsiisaan gama dhuunfaa isaatiin baruu-barsiisuu ilaalchsee, raawwatu gaarii ta'ee osoo jiruu, gama barattoota waliin wal-qunnamee hojii baruu-barsiisuu kana milkeessuuf taasisu keessatti garuu, hanqinoonni tokko tokko yoo mul'atan qorataan kun arguu danda'eera.

Fakkeenyaaf, barattoota yeroo barsiisaan barsiisu wanta biraa dalagan, barattoota hojiin garee yeroo kennameef haasawa biroo haasa'an, barattoota hirmaannaa laafaa qaban yookiin hinhirmaanne dadammaksuu dhabuu irraatti, barattoota hirmaannaa qaban qofa qabatanii deemuu, hojii golaa barattootuma dafanii fixaniif qofa dabtara sireessanii kan duubatti hafan ittuma dhiisuu, keessattuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniifi sababa dandeettii gahaa hinqabneef duubatti harkifatani hojii golaa hojjatani dhufaniif xiyyeeffannoo itti kennuu dhabuu irraa kan ka'e keessummeessuu dhabuu, barattoota deebii afaaniin gaafatamanii deebii sirrii argachuu dadhaban garuu, kan yaalan jajjabeessuu dhabuufi kan kana fakkaatu hanqinoota gola keessatti gama barsiisaatiin mul'atan ta'uu qorataan daawwannaa golaa godhame irraa hubachuu danda'ee jira. Kun immoo gola keessatti raawwatamuu yoo baateefi ilaalcha wal-qixa ta'een kan hinkeessummeessine taanaan barattoota bifa lamaa, jechuun kan afaan danda'aniifi afaan hindandeenye walitti maknee barsiisuun bu'aa qaba jennee yaaduun yaahafuutii barattootuma Afaan Oromoo sirriitti danda'aniifuu, haala asii oliitti mul'ate kanaan kan deemamu yookiin kan barsiifamu taanaan rakkoo guddaadha.

Sababni isaas barattoonni gola baratan keessatti ija tokkoon ilaalamani hirmaannaa wal-qixaa barsiisaa isaaniitiin yoo hinlaatanneef hamilee warra afaan hindandeenyee irratti rakkoo waan ta'uuf gosa barnooticha sana illee barsiisuma sanaa waliin hanga jibbuutti niga'u. Waan kana ta'eef hanga danda'ametti barsiisaan tokko hanqinaalee asii oliitti mul'atan yoo kan fooyyeffatu ta'e barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan hirmaannaa isaanii dabaluun bu'a qabeessa taasisuun akka danda'amu qorataan irraa ga'ee jira.

4.5.2. Daawwii Daree Kan Barataa Ilaallatu

kutaa barataa ilaallatu jalatti immoo gucni daawwannaa dareefi qophaa'e kan mirkaneefachuuf yaale, barataan fedhii barachuu qabaachuufi dhabuusaa, yaada wal-jijjuuruuf carraa argachuuf dhabuusaa, yaadannoo qabachuufi dhiisuu isaa, hojjii garee keessatti hirmaachuuf hirmaachuu dhabuusaafi kanneen kana fakkaatan ture. Haaluma kanaan fedhiin barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban golaa, golatti gadaanaas, olaanaas haalli itti ta'ee mul'ate nijira. Yaada barsiisaa isaanii waliin wal-jijjiiruuf carraan isaan argatan immoo, jiddu-galeessa ta'ee argamee jira. Gola tokko tokko keessatti immoo kunumtuu gadi-aanaa ta'ee mul'atee jira. Yaadannoo qabachuu irrattis hirmaannaan isaanii giddu-galeessa ta'ee argamee jira. Gama biraatiin immoo gaaffii yookaan wanta isaanii hingalle gaafachuu irratti immoo, olaanaa hanga jiddu-galeessaa yoota'u, hanga ta'e fooyyee ta'ee mul'ateera. Hojii garee keessatti hirmaannaan isaanii immoo, gola tokko tokko keessatti olaanaa gola biroo keessatti immoo, giddu-galeessas gadi-aanaas ta'ee haalli itti mul'ate jira. Haaluma waliigalaatiin bu'aan daawwannaa daree irraa argame haaluma barsiisaa gola barsiisuutiin kan garaa garummaa qabu ta'uun hubatamee jira.

4.5.3. Daawwannaa Haala Daree Ilaallatu

Daawwannaa haala kutaa yookiin daree ilaalchisee, godhameen dareen barnootaa kurnanuu barattoota itti barsiisuuf mijataa yoota'u, baay'inni barattoota gola sanaas 50fi isaa gadidha. Waan kana ta'eef akka qorataan hubatetti rakkinni asgubbaatti mul'atu kan hinjirree ta'uusaati.

4.5.4. Daawwannaa Daree Kan Faca'iinsa Kitaaba Barataa Ilaallatu

Kitaaba barataa ilaalchisee faca'iinsi jiru gaarii ta'uun mirkanaa'ee jira. Haata'umalee barattoonni tokko tokko ilaalcha mataa isaaniirraa kan ka'een kitaaba Afaan Oromoo fidatanii mana barumsaa dhufuu dhabuun nimul'ata. Qorataan kun kitaaba barataa kan madaale yookiin xiinxale ta'uu baatu illee, haalli qophii kitaaba barataa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif kan hinmijoofta ta'ee mul'atee jira. Sababni isaas barattoonni kunniin gariin isaanii sadarkaa tokkoffaa mana barumsaa dhuunfaa fa'atti baratani boodarra mana barumsa mootummaa waan dhufaniif iddoo turanitti barnoota Afaan Oromoo keessatti qabiyyee barachuu qaban seeraan yookiin qullullinaan baratani

hindhufan. Dabalataanis gariin isaanii gosa barnoota Afaan Oromoo kutaa tokkoo jalqabanii baratu,gariin isaanii immoo kutaa shanii jalqabanii waan barataniifidha. Waan kana ta'eef, yeroo mana barumsa mootummaa ga'anitti barnootni Afaan Oromoo haaraa itti ta'a. Kitaabni barataas beekumsa xinnoo isaan dura qaban sanaa waliin yoo wal-bira qabamee ilaalamu kan itti ulfaatuufi isaan shaakalsiisuu hindandeenye ta'ee argamee jira.

Dimshaashumatti guca mirkaneeffannaa daawwii dareetiif qophaa'e kana irratti iyyaafannoowwan 19 niargamu.Isaan kunneenis haaluma asii olitti ibsame kanaan kan xiinxalaman ta'uu isaati.Walumaagalatti wanti daawwannaa kana irraa hubachuun danda'ame gola keessatti gama barattoota wal-qixa hirmaachisuutiin hanqinni jiraachuu, barattoota deebii deebisuuf yaalii godhan jajjabeessuu dhabuu, barattoota hundaaf hojii golaa sirreessuu dhabuu malleen afaan barsiisuuf tajaajilanitti fayyadamuu dhabuu,meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuu dhabuu,hordoffiin barattoota kanaaf godhamu laafaa ta'uufi kan kana fakkaatan gama barsiisaa Afaan Oromoo barsiisuun kan mul'atan ta'uun hubatamee jira.Gama barattootaatiin immoo fedhiin barattootaa giddu-galeessa ta'uu, innumtuu buburree ta'uu, hirmaannaan hojii manaa,hojii dareefi hojii garees akkasuma giddu-galeessa ta'uu,barattoonni gariin kitaaba barataa fidatanii dhufuu dhabuu, yaadannoo qabachuu irratti hanqinni jiraachuufi kanneen kana fakkaatan akka hanqinaatti warren mul'atan yoota'u;haalli daree barnootaafi faca'iinsi kitaaba barataa gaarii ta'uunsaa mirkanaa'eera.Walumaagalatti gama barsiisaa,gama barattootaafi gama warra dhimmi isaan ilaaluutiin wantoonni sirraa'uu qaban/ fooyya'uu malan/akka fooyya'uu qabaatan qorataan kun irra ga'ee jira.

Boqonnaa Shan

Guduunfaafi Yaada Yaboo

5.1. Guduunfaa

Kaayyoon qorannoo kanaa Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaaffaa Cilaaloo kutaa 10 keessatti hirmaannaa barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti jiran xiinxaluu ture. Haaluma kanaan kaayyoowwan galmaan ga'uuf ragaaleen funaanamanii jiru. Maddi qorannoo kanaa barattoota, barsiisotaafi daawwannaa haala daree barnootaa yoo ta'u, ragaaleen bar-gaaffiidhaan wal-itti qabaman gara dhibbeentaatti jijjiiramuun kan qaaceffaman yemmuu ta'an, af-gaaffiin barsiisotaa immoo barsiisota muraasa waan ta'aniif parsantaa osoo hinbarbaachifne akkanumatti xiinxalamanii jiru. Af-gaaffiin barattoota soddomaa immoo, kutaa saditti qoodamuun parsantiidhaan qaaceffamanii jiru. Sababni qoodinsa isaas gaaffileen af-gaaffii barattootaa sadii waan ta'aniif haala xiinxaluuf toluun kan qindaa'an ta'uu boqonnaa afur keessatti ibsamee jira. Daawwiin daree dalagaalee hunda dursee kan gaggeeffame ta'u illee, bar-gaaffiifi af-gaaffii booda kan xiinxalame ta'uu isaati. Haaluma kanaan odeeffannoowwan funaanaman ragaa argamerratti hundaa'uun xiinxalamanii jiru. Haaluma ragaalee xiinxalamaniitiin bu'aan qorannoo kanaa akka armaan gadiitti dhiyaatee jira.

Akka bu'aa qorannoo kanaatti barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan kunniin fedhiin afaan kana barachuuf qaban giddu-galeessa ta'uun hubatamee jira. Kunis %47 yoo ta'an, warri fedhii haalaan olaanaafi olaanaa ta'an immoo, %44 ta'u. gadaanaafi haalaan gadaanaa warri ta'an immoo %8fi %1 ta'u. Walumaagalatti warri fedhiin isaanii jiddu-galeessa ta'e %47 ta'uunsaa barattoonni kun yoo haalli mijaa'eef fedhiin Afaan Oromoo barachuu isaanii gaarii akka ta'e nama hubachiisa. Sababni isaas dimshaashumatti barattoonni %91 ta'an fedhiin isaan Afaan Oromoo barachuuf qaban haalaan olaanaa hanga jiddu-galeessaa waan ta'eefidha. Af-gaaffii barattootaaf godhamerraayis haallii baruu-barsiisuu barnoota Afaan Oromoo osoo wal-qunnamtii afaanii irratti hundaa'uun barsiisaan isaan barsiisee, kan filatan ta'uu ragaa irraa hubachuun danda'amee jira.

Haata’u malee yeroo ammaa kana daree daawwataman keessatti malleen afaan barsiisuuf tajaajilan kanneen akka wal-qunnamtii irratti hundaa’uun afaan barsiisuu, barsiisaan kan itti hinfayyadamin ta’uun mirkanaa’ee jira. Akka qorannoon kun agarsiisutti qabxiin biroo immoo af-gaaffii barattootaaf godhamerraa hubachuun akka danda’ametti guyyaan mana barumsaa keessatti Afaan Oromoo qofti ittidubbatamu akka saganteeffamee guyyaa sana hiriyyoota isaanii waliin Afaan Oromootiin qofa waliin haasa’an gama mana barumsichaatiin akka haalli isaaniif mijaa’u kan fedhan ta’uun mirkanaa’ee jira. Gama biraatiin immoo yeroo gareen baay’atanii hojii golaa hojjatan carraan keessatti hirmaachuu isaanii waan xiqqatuuf osoo miseensonni garee tokkoo, lamaafi sadi irra darbuu baatanii carraa hirmaannaa bal’aa akka argachuu danda’an kan fedhan ta’uun hubatamee jira.

Afaan Oromoo adeemsa baruu-barsiisuu keessatti gola wal-qixa hirmaachisuu, ilaalchisee, yeroo daawwannaan golaa godhametti gama barsiisaatiin qaawwi kan jiru ta’uun hubatamee jira. Kanumaan wal-qabatee yeroo barattoonni hojii garee gola keessatti waliin hojjatan hordoffiin isaaniif godhamu xiqqaa ta’uu, warra dura hojii golaa xumuranii ilaalchifataniin ala kan duubatti hafanii xumuranii agarsiifachuuf dhufan keessummaa’uu dhabuu, keessattuu warri kunniin warra Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan waan ta’aniifi hanqina dandeettii irraa kan ka’e kan duubatti hafanii hojjatanii agarsiifachuuf carraaqan waan ta’eef, gama barsiisaatiin simannaa irratti xiyyeeffannoo akka hinargatin qorataan hubatee jira.

Waytii barnootaa kan yeroo ammaa barnootni Afaan Oromoo itti barsiifamaa jiru torbanitti yeroo sadi irraa gara lamaatti gadi-bu’uun yookiin hir’achuun, barsiisaan yeroo barnoota kana ittibarsiisuufi barattoota isaa ittigargaaru gahaa argachuu akka hindandeenye irra gahamee jira.

Fedhiin barattoonni hojii manaafi hojii golaa irratti hirmaachuuf qabanis kan nama gammachiisu akka hintaane hubatamee jira. Sabani hojii manaafi hojii golaa keessatti hirmaannaan isaanii xiqqaateef inni guddaan immoo wanti isaan hojjatan ilaalamee wanta duub-deebii hinarganneefi gola keessatti hirmaachuuf immoo dogongora uumuu sodachuu irraa kan ka’e hirmachuu akka hinbarbaanne ragaan nimirkaneessa. Ittifayyadama meeshaalee deeggarsa barnootaa ilaalchisee yaada dhiyaate irratti, meeshaalee deeggarsa barnootaatiin fayyadamanii barsiisuun hinmul’atu. Sababa kun ta’eef barsiisonni yeroo

gaafataman, mata-dureen akka isaan hinaffeerre warri kaasan nijiru. Gariin isaanii immoo sababa hanqina yeroo qabaniin akka xiyyeeffannoo itti hinkennines hubachuun danda'amee jira. Gama biraatiin immoo ilaalchi gama maatii barattoota Afaan Oromoo hindandeenyeetiin darbee darbee mul'atu barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuusaanii irratti gufuu akka ta'e hubatamee jira.

Haaluma wal-fakkaatuun gama barattoota tokko tokkootinis ilaalchota mul'atan dhabamsiisuuf gama barsiisaa isaan barsiisuutiin wal-qixxummaa afaanotaafi faayidaa afaanii ilaalchisee hubannoon barattoota kanneeniif akka hinlaatamin hubachuun danda'amee jira.

Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baruu-barsiisuu keessatti gargaarsi barsiisonni barattoota isaaniitiif godhan akka hinjirre hubatamee jira. Kana jechuun barsiisaan kitaaba barataa qofa irratti daanga'uun bifa yaadannootiin gabatee irratti barreessuufi ibsa isaa qofa gara barataa gadi-dabarsuun ala gama barataatiin qixa yaada wal-jijjiiruutiin shaakalsiisuu irratti wanti dalagame muraasa ta'uu isaafi naannoo kanarratti qaawwi kan jiru ta'uun mirkanaa'ee jira.

5.2. Yaada Yaboo

Bu'aan qorannoo kanaa xiinxala hirmaannaa barattoota kutaa kurnaffaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan: Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Cilaaloo irratti mul'atu adda baasuu ture. Kanaaf, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baruu- barsiisuu mirkaneessuuf yaadni furmaataa kan armaan gadii kennamee jira.

- Adeemsa baruu-barsiisuu golaa, keessatti warreen kallattiin qooda fudhatan barsiisaaf barattoota ta'uun nibeekkama. Haaluma kanaan barsiisaas ta'ee, barattoonni adeemsa baruu-barsiisuu golaa, keessatti qaamni kun lachuu ga'ee isaan irraa eegamu bahuun barbaachisaadha. Gahee isaan irraa eegamu bahuu dhabuu irratti hanqinaaleen tokko tokko mul'atanii jiru. Kanaafuu, barsiisaan hanqinaalee barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti gama daree guutuu wal-qixa hirmaachisuu dhabuun mul'atuufi hanqinaalee gama hordoffii golaatiin mul'atan fooyyessuutu irraa eegama.
- Karaa biraatiin immoo waytiin Afaan Oromootiif waggaatti ramadame hir'ifamuu isaatiin kan hojiirra hinoolin ta'uun, barnoota kana yeroo gahaa keessatti akka hinbaratamne taasisee jira. Waan kana ta'eef, qaamni dhimmi ilaalu waytii barnootaa kan Afaan Oromootiif ramadame osoo hinqisaasa'in hojii irraa akka oolu hordofanii sirreeffama kennuun bayeessa ta'a.
- Itti fayyadama dubbii Afaan Oromoo ilaalchisee, fedhiin barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan osoo sagantaan guyyaa Afaan Oromoo qofti ittiddubbatamu isaaniif mijaa'ee, akka shaakaluu fedhan yaada kaasuun isaanii nibeekkama. Kanaaf, gama mana barumsaatiin ittiyaadamee dhimmi kun hojiirra osoo oolee bu'a-qabeessa ta'a.
- Gama ittifayyadama meeshaalee deeggarsa barnootaatiin hanqinni jiru illee, baruu-barsiisuu irratti dhiibbaa kan geessise ta'uun hubatamee jira. Kanaafuu, itti fayyadamni meeshaalee deeggarsa barnootaa iddoo barbaachisu hundatti barsiisaan Afaan Oromoo mana barumsaa kana barsiisu osoo xiyyeeffannoon ittifayyadamee milkaa'ina hojii isaatiif gaariidha.

- Adeemsi baruu-barsiisuu afaaniis mala wal-qunnamtii afaanii irratti kan hinxiyyeeffatin ta'uun hubatamee jira. Waan kana ta'eef, kunis fooyya'uutu irra jiraata. Barsiisaan gosa barnoota Afaan Oromoo yeroo barsiisu, maloota hirmaachisaa ta'an kan akka: tapha afaanii, hojii garee, fakkeessanii dhiyyeessuufi gahee taphachuu fa'atti fayyadamee barattoota isaa sissi'eessuun osoo barsiisee gaariidha.
- Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuurratti ilaalcha gaarii hintaane kan gama barattoota tokko tokkootiifi maatii barattoota tokko tokkoo biratti calanqisan dhabamsiisuuf gama bulchiinsa mana barumsaafi karaa barsiisaa Afaan Oromoo barsiisuutiin osoo hubannoon kennameefii bayeessa ta'a.
- Haaluma wal-fakkaatuun barattoota kutaa kurnaffaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif addatti bifa tiitooriyaaliitiin sagantaan afaan kana itti shaakalan qindoomina mana barumsaafi gama barsiisota Afaan Oromoo isaan barsiisaniin osoo mijaa'eefii gaariidha.

Wabiilee

- Addunyaa Brkeessaa.(2011). *Akkamtaa:Yaadrimee Qorannoo Hujoo.Finfinnee:Efficient Printing Press.*
- Alemgena Belete.(2008).*Attitud and Motivation of Students Learning Afan Oromo as a Second Language*.Unpublished MA thesis.Addis Ababa University Printing Press.
- Allen, U.F. (1983). *Techniques in Teaching Vocabulary*, Hong Kong: Oxford University press, Inc.
- Brown,H.D.(1994).*Principles of Language Learning and Teaching*,(3rd ed.). New York Englewood Cliff,N.J.: Printice Hall
- Cangelosi, J.S. (1991). *Evaluating Classroom Instruction*. London: Longman publishing Group.
- Clark, E. V. (2009). *First Language Acquisition*. (2nd ed). Cambridge New York: Cambridge University Press.
- Cohen, E.G. (1972). *Designing Group Work: Strategies for the Heterogeneous Classroom*. New York: Teachers College Press.
- Cohen, L. and Manion, L. (1994). *Research Methods in Education*. (4th edition). Great Britain: Croom Helm Ltd.
- Cook Vivid. (2008). *Second Language Learning and Language Teaching*. (4th edition). Holder Education Hachette UK: Company.
- Cooper. (1986). *Classroom Teaching*. Lexington: D.C. Health and Company.
- Dastaa Dassaalany. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: yuunivarsiitis Addis Ababaa.
- Ellis, R. (1985). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
- Ellis,R.(1994). *The Study of Second Language Acquisition Oxford*. Oxford University Press.

- Gairns, R. and Redman, S. (1986). *Working with Words: A Guide to Teaching and Learning Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gardner, R.C. (1968). "Attitudes and Motivation: Their Role in Second Language Acquisition." *TESOL Quarterly*, 2, 3, 141-151.
- Gardner, R.C. (1988). *Attitude and Motivation*. Annual Review of Applied Linguistics,
- Gardner and D. Peter. (1993). *On The Measurement of Affective Variables in Second Language Learning*. Language Learning,
- Gass M.S. and Selinker L. (2008). *Second Language Acquisition*. (3rd Edition). New York: London
- Good, C.V. (1973). *Dictionary of Education*. New York: MC Graw Hill Book Company.
- Grant, N. (1987). *Making the Most of Your Text Book*. London: Longman.
- Harmar, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman Inc.
- Mahaadii Huseen. (2012). *Xiinxala kaka'umsa barattoonni kutaa 11 fi 12 Afaan Oromoo barachuuf Qaban*: Haala Manneen barnoota Asandaaboofi Sokorruu Sadarkaa Lammaffaafi Qophaa'inaa Godina Jimmaa. kan hin maxxanfame, (M.A thesis), Yuunivarsiitii Addis Ababaa.
- Minsteera Barnootaa, (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 10*. Federala Riipubliikaa Dimokiraatawaa Itoophiyaatti MK.Publishers Ltd. Campala-Uganda.
- Klein W. (1986). *Second Language Acquisition*. Cambridge University press: Cambridge.
- Krashen, S.D. (1982). *Principle and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford Pergamon.
- Krashen, S.D. (1987). *Principle and Practice in Second Language Acquisition*. New York: prentice Hall International.

- Krashen, S. D., and Terrell, T.D. (1983). *The Natural Approach*. New York:pergamon
- Kumar,R.(1996). *Research Methodology*. A step Guid for Bingers. London: SAGE Publication
- Larson – Freeman, D.(1986). *Techniques and Principle in Language Teaching*. Oxford: Oxford Univeristy Press.
- LittleWood, W.(1981). *Communicative Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University press.
- LittleWood, W.(1984)..*Foreign and Second Language Learning, Language Acquisition, Research and its Application for Classroom*. Cambridge: Cup.
- Long. (1991). *An Introduction to Second language Acquisition Research*. New York: London.
- McLaughlin, B. (1987). *Theories of Second Language Learning*. London: Edward Arnold.
- McLaughlin,(1987).*Theries of Second Language Learning*.Stanford:University press.
- McLaughlin,B,(1985).*Second Language Acquisition in Childhood Volume 2:School Age Children* (2nd ed.).New Jersey:Lawrence ErIbaum Associates,Inc.publishers.
- MOE. (1994). *The New Education and Training Policy*. Addis Ababa:EMPDA.
- Nunan, D.(1989). *Designing Tasks for The Communicative Classroom*.Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlov I. P. (1849-1936).*Conditioned Reflexes* :an investigation of the physiological activity of the cerebral cortex.Transilated and edited by G.V.Anrep.New York,Dover publications(1960)
- Qonjiit Angaasuu.(2012). *Rakkina Hirmaannaa Barattoota Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffaa Baratan*:Mana Barumsa Sadarkaa 1ffaa Boolee(Bishooftuu).kan hinmaxxanfamne,(MA thesis),Yuunivarsiitii Addis Ababaa.

- Richards, J.C. and Rodgers, T. (1986). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards and Johnston, (1989). *Communicative Interaction A Guid for Language Teacher*. London: Warwiek Printing ltd.
- Rivers, W.M. (1987). *Interactive Language Teaching*. Cambridge: CambridgeUniversity.
- Sagrario, S. (1995). *Classroom Language*. Oxford: oxford University Press.
- Smith, E. (1961). *Educators Encyclopedia*. Englewood: Prentice Hellenic.
- Stren, H. H.(1983). *Fanctional Concepts of Language Teaching*. Oxford:Oxford Uinversity Press.
- Stren, H. H.(1996). *Issues And Options In Second Language Teaching/H.H.Stren*:edited by Patrick Allen and Biight Harley Oxford;New York:Oford Universty Press,1992
- Yahaya,A.(2004). *Self Concepts and Motivation to Learn Among Students*.Malaysia: University of Teachnology

Dabaleewwan
Dabalee A: Bar-gaaffii Barattootaaf Qophaa'e

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti barataniin kan guutamu.

Kaayyoon bar-gaaffii kanaa hirmaannaa barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baruu barsiisuu keessatti mul'atu adda baasuu ta'a. odeeffannoo dhugaa ati naaf gumaachitu., bu'aa qorannoo kanaaf murteessaa waan ta'eef, bilisa ta'uun bar-gaaffii kana akka naaf guuttu kabajaan sigaafadha. Odeeffannoon sirraa argadhu iccitiin kan qabamu akkasumas hojii qorannoo kana qofaaf kan oolu ta'uusaa siif mirkaneessa.

Maqaa kee barressuun hinbarbaachisu

Galatoomi?

Qajeelfama Waliigalaa:

- a. Gaaffiiwwan filannoo qaban kallattii lakkoofsa filannoo keetiitti marsuun deebisi.
- b. Gaaffiiwwan barressuun barbaachisaa ta'eetti yaada kee gabaabsuun barreessi.

Kutaa tokko: Odeeffannoo waliigalaa

1. Maqaa mana barnootaa _____
2. Kutaa _____ Saala _____ Umrii _____
3. Afaan dura ittin afaan hikkatte _____

Kutaa lama: Odeeffannoo Qorannoof barbaachisan

1. Fedhii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qabdu maal fakkaata?

A. Haalan olaana	C. Gidduu- galeessa
B. Olaanaa	D. Gadaanaa
E. Haalan gadi-aanaa	

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

2. Hojii garee hirmaachuu keessatti gaheen ati qabdu maal fakkaata?

A. Haalan olaana	C. Gidduu- galeessa
B. Olaanaa	D. Gadaanaa

E. Haalan gadi-aanaa

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

3.Hojii manaa hagam hojjattee barsiisatti agarsiifatta?

- A. Guyyaa daree A/Oromoo qabnu hunduma
- B. Turban itti al- tokko qofa
- C. Turban lamatti al- tokko qofa
- D. Ji'atti al- tokko qofa
- E. Gonkumaa hojjadhee hinbeeku

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

4.Hojii daree hagam hojjattee barsiisatti agarsiifatta?

- A. Guyyaa daree A/Oromoo qabnu hunduma
- B. Turban itti al- tokko qofa
- C. Turban lamatti al- tokko qofa
- D. Ji'atti al- tokko qofa
- E. Gonkumaa hojjadhee hinbeeku

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

5.Tooftaa yeroo baay'ee hojiin daree itti hojjatamu isa kami caalaatti jaalatta?

- A. Kophaa kophaan hojjachuu
- B. Gareen hojjachuu
- C. Nama lama lamaan mari'achuun hojjachuu
- D. Ibsa dubbii afaaniitiin kennamuun hojjachuu
- E. Yaadannoo barressuun hojjachuu

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

6. Kutaa keessatti Afaan Oromoo yammuu barattu mala kam irra caalaatti jaalattaa?

- A. Ibsa kennamurraa barachuu C. Dhuunfaan hordofuun barachuu
- B. Gareen mari'achuun barachuu D. Hordoffiin daree nuuf godhamaa barachuu
- E. Taphaa afaanii shaakaluun barachuu

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

7. Fedhii ati walqunnamtiirratti hundaa'uun Afaan Oromoo barachuuf qabdu maal fakkaata ?

- A. Haalan olaana C. Gidduu- galeessa
- B. Olaanaa D. Gadaanaa
- E. Haalan gadi-aanaa

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

8. Barsiisaan afaan lammaffaa kee akka cimsattu kutaa keessatti gargaarsa akkamii siif godha?

- A. Haalaan olaanaa
- C. Gidduu- galeessa
- B. Olaanaa D. Gadaanaa
- E. Haalan gadi-aanaa

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

9. Afaan Oromoo dareen ala barachuurratti carraan baay'yee sifayyade kami?

- A. Naannoorraa barachuu C. hiriyyaarraa barachuu
- B. Maatiirraa barachuu D. dhuunfaan shaakaluu
- E. Carraa wayiituu hin qabu

Yaada biroo yoo qabaatte barreessi

10. Barnoota Afaan Oromoo walqunnamtiirratti/waliin haasa'uurratti/ kan hundaa'e akka ta'u tooftaa kamitti fayyadamta?

Barreessi

11. Afaan Oromoo akka haala gaariin hinbaranne wantootni gufuu sitti ta'an maal fa'a?

Barreessi

አባሪ ሀ : ለተማሪ የቀረበ የጽሁፍ መጠይቅ

በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ

የአፋን ኦሮሞ ቋንቋና ስነ ጽሁፍ ትምህርት ክፍል

የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ እንደ ሁለተኛ ቋንቋቸው በሚማሩበት ተማሪዎች የሚሞላ

የዚህ የጽሁፍ መጠይቅ አላማ አፋን ኦሮሞ ቋንቋን እንደሁለተኛ ቋንቋቸው 10ኛ ክፍል በመማር ላይ ያሉትን ተማሪዎች የመማር ማስተማር ሂደት ተሳትፎ ለመለየት ነው፡፡

ከአንተ/ቺ የሚሰጠኝ እውነተኛ መረጃ ለዚህ ጥናት ወሳኝ ነው፡፡ ስለዚህ ነፃ ሆነህ/ሽ ይህን የፅሁፍ መጠይቅ እንድትሞላ/ይ በአክብሮት አጠይቃለሁ፡፡ ካንተ/ቺ የማገኘው መረጃ ምስጢሩ የተጠበቀ ሆኖ ለዚህ ጥናት ሥራ ብቻ የሚውል መሆኑን ለማረጋገጥ እወዳለሁ፡፡

ስም መፃፍ አያስፈልግም፡፡

አመሰግናለሁ!

መመሪያ

ሀ. በምርጫ ለቀረቡት ጥያቄዎች መልስ ይሆናሉ ያልካቸውን/ያልሻቸውን አማራጮች በማክበብ መልስ/መልሺ

ለ. በጽሁፍ መመለስ የሚገባ ነገር/ሃሳብ /ካለ በአጭሩ በመፃፍ መልስ/ሺ፡፡

ክፍል አንድ አጠቃላይ መረጃ

1. የት/ቤቱ ሥም _____
2. ክፍል _____ ይታ _____ እድሜ _____
3. አፍ የፈታህበት/ሽበት ቋንቋ _____

ክፍል ሁለት ለጥናቱ የሚያስፈልጉ መረጃዎች

1. የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ እንደ ሁለተኛ ቋንቋ ለመማር ያለህ/ሽ ፍላጎት ምን ይመስላል?

ሀ. በጣም ከፍተኛ ነው

ለ ከፍተኛ ነው

ሐ. መካከለኛ ነው

መ. ዝቅተኛ ነው

ሠ. በጣም ዝቅተኛ ነው

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ

2. የቡድን ሥራ ላይ ለመሳተፍ ያለህ/ሽ ድርሻ ምን ይመስላል?

ሀ. በጣም ከፍተኛ ነው

ለ ከፍተኛ ነው

ሐ. መካከለኛ ነው

መ. ዝቅተኛ ነው

ሠ. በጣም ዝቅተኛ ነው

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ

3. የቤት ሥራን ሰርተህ/ሽ ለመምህርሽ/ህ ምን ያህል ጊዜ ታሳያለህ/ሽ?

ሀ. አፋን ኦሮሞ ክፍለ ጊዜ ሲኖረን ሁሌ

ለ. በሳምንት አንድ ጊዜ ብቻ

ሐ. በሁለት ሳምንት አንድ ጊዜ ብቻ

መ. በወር አንድ ጊዜ ብቻ

ሠ. በጭራሽ አሳይቼ አላውቅም

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ፡

4. የክፍል ሥራን ሰርተህ/ሽ ለመምህር/ሽ ምን ያህል ጊዜ ታሳያለህ/ሽ?

ሀ. አፋን ኦሮሞ ክፍለ ጊዜ ሲኖረን ሁሌ

ለ. በሳምንት አንድ ጊዜ ብቻ

ሐ. በሁለት ሳምንት አንድ ጊዜ ብቻ

መ. በወር አንድ ጊዜ ብቻ

ሠ. በጭራሽ አሳይቼ አላውቅም

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ ?

5. አንተ/አንቺ ይበልጡን የምትወደው/የምትወጂው የክፍል ሥራ አሰራር ዘዴ የትኛው ነው?

ሀ. በየግል በመስራት

ለ. ለሁለት ለሁለት በመሆን በመሥራት

ሐ. በቡድን በመስራት

መ. በቃል በሚሰጠው ገለፃ በመሥራት

ሠ. ማስታወሻ በመያዝ በመሥራት

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ፡

6. በክፍል ውስጥ የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ ስትማር/ሪ የትኛው የማስተማር ዘዴ ይበልጡን ትወዳለህ/ትወጃለሽ?

ሀ. ከመ/ሩ ገለፃ መማርን

ለ. በቡድን በመወያየት መማርን

ሐ. መ/ሩን በመከታተል በግል በመስራት መማርን

መ. የክፍል ምልከታ እየተደረገልን መማርን

ሠ. በአፋን ኦሮሞ ቋንቋ የንግግር ጨዋታን በመለማመድ መማርን

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ :-

7. የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ በመግባቢያነት ላይ በመመርኮዝ ለመማር ያለህ/ሽ ፍላጎት ምን ይመስላል?

ሀ. በጣም ከፍተኛ ነው

ለ ከፍተኛ ነው

ሐ. መካከለኛ ነው

መ. ዝቅተኛ ነው

ሠ. በጣም ዝቅተኛ ነው

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ :-

8. መምህሩ ይህንን ሁለተኛ ቋንቋህን/ሽን እንድትከሃን/ኚ የሚያደርግህ/ልሽ እገዛ ምን ያህል ነው?

ሀ. በጣም ከፍተኛ ነው

ለ ከፍተኛ ነው

ሐ. መካከለኛ ነው

መ. ዝቅተኛ ነው

ሠ. በጣም ዝቅተኛ ነው

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ :-

9. የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ በክፍል ውጭ ለመልመድ ይበልጡን የተጠቀምክበት እድል የትኛው ነው?

ሀ. በአካባቢ በመልመድ

ለ. ከቤተሰብ በመልመድ

ሐ. ከጋደኛ በመልመድ

መ. በግል በመልመድ

ሠ. ለመልመድ ምንም እድል አላገኘሁም

ሌላ ተጨማሪ ሃሳብ ካለ ይገለጽ :-

10. የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ በመግባባት ላይ የተመሰረት እንዲሆን ለማድረግ በክፍል ውጭ ምን አይነት ዘዴ ትጠቀማለህ/ሽፃፍ/ፊ ፃፍ/ፊ:-

11. የአፋን ኦሮሞን ቋንቋ በጥሩ ሁኔታ እንዳትማር እንቅፋት የሆኑህ/ሽ ነገሮች ምን ምን ናቸው/ ጻፍ/ፊ :-

Dabalee B: Af-gaaffii Barattootaaf Qophaa'ee

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barataniin kan deebi'u.

Kaayyoon Af-gaaffii kanaa hirmaannaa barattoota kutaa kurnaffaa A/Oromoo akka afaan lammaffaa baratan baruu-barsiisuu keesatti mul'atu adda baasuu ta'a. odeeffannoo dhugaa ati naf kennitu, bu'aa qorannoo kanaa nimurteessa. Kanaaf, af-gaaffii siif dhiyaate kana bilisa ta'uun akka naaf deebiftu kabajaan sigaafadha. Odeeffannoon sirraa argadhu iccitiin kan qabamu akkasumas hojii qorannoo kana qofaaf kan oolu ta'uusaa siif mirkaneessa.

Galatoomi

Kutaa tokko qajeelfama waliigalaa

1. Maqaa mana barumsaa _____
2. Saala _____
3. Umrii: _____

Kutaa Lama: Af-gaaffii Ragaaf dhiyaate

1. Fedhii Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qabdu maal fakkaata? Sababa jetteef ibsi.
2. Akka ilaalcha keetti xiyyeeffannoon barsiisaan barattoota A/Oromoo akka afaan lammaffaa barataniif qabu maal ta'uu qaba jette yaadda?
3. Ilaalchi naannoo ati irraa dhuftee, Afaan Oromoo barachurratti jiru maal fakkaata?

Dabalee C: Af-gaaffii Barsiisotaaf Qophaa'ee

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Barsiisota Afaan Oromoo Barsiisaniin kan deebi'u

Kaayyoon Af-gaaffii kanaa hirmaannaa barattoota kutaa kurnaffaa A/Oromoo akka Afaan lammaffaa baratan baruu-barsiisuu keessatti mul'atu adda baasuu ta'a. Odeeffannoo dhugaa ati naaf kennitu, bu'aa qorannoo kanaa nimurteessa. Kanaaf, af-gaaffii siif dhiyaate kana bilisa ta'uun akka naaf deebiftu kabajaan sigaafadha. Odeeffannoon sirraa argadhu iccitiin kan qabamu akkasumas hojii qorannoo kana qofaaf kan oolu ta'uusaa siif mirkaneessa.

Galatoomi.

Kutaa tokko qajeelfama waliigalaa

1. Maqaa mana barumsaa _____
2. Saala _____
3. Umrii: _____
4. Sadarkaa barnootaa _____
5. Barnoota ittin leenjifaman _____
6. Bara tajaajilaa _____

Kutaa Lama: Af-gaaffii Dhiyaate

1. Fedhiin barattoonni kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa barachuuf qaban maal fakkaataa?
2. Barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan haalli ati itti gargaartu maal fakkaata?
3. Baruubarsiisuu barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratan irratti rakkiinni siqunname maal fa'a?
4. Afaan Oromoo baruubarsiisuu keessatti mijaa'inni kitaaba barataa fi baay'inni barattootaa maal fakkaata?
5. Barattoonni A/Oromoo akka afaan lammaffaa baratan ga'umsa isaanii cimsuuf osoo maal ta'ee wayya?

6. Barattoota kutaa 10 Afaan Oromoo akka Afaan lammaffaatti baratan fedhii yookiin kaka'umsa barachuu isaanii dabaluuif osoo maal ta'ee wayya jetta?

Dabalee D₁: Daawwannaa Daree Keessaa

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Barsiisota Afaan Oromoo kutaa krnaffaa barsiisan kan ittiin Daawwataman

Magaalaa _____

Maqaa mana barnootaa _____

Kutaa _____

Daree _____

Guyyaa daawwannaa _____

Sa'aatii daawwannaa _____

Wayitii _____

Mata duree barumsaa _____

Sadarkaa barnoota barsiisuu/tuu _____

Dabalee: D₂

Unkaa Mirkaneeffannaa Daawwannaa Daree

1.	Barsiisaa	5	4	3	2	1
1.1.	Qabxii ijoo ta'an ibsu					
1.2.	Qabxii ijoo gabatee gurraacharratti barreessuu					
1.3.	Barattoota kutaa keessatti hirmaachisuu					
1.4.	Wayitii barnoota Afaan Oromoo keessatti hojii garee hojjachuuf yeroon kenname					
1.5.	Gareen hojjachiisuu					
1.6.	Barattoonni osoo hojii garee hojjachaa jiranuu akka hirmaatan jajjabeessuu					
1.7.	Barattoonni hojii dareefi mana hojjachuusaanii sirreessuun mirkaneessuu					
1.8.	Meeshaalee deeggarsa barnootaatti fayyadamuu					
1.9.	Kitaaba barataatti gargaaramuun dabalataan kitaaba biroo kutaatti fiduun barnoonni kennamaa jiru akka qabatama gargatu taasiisuu					
1.10	Malleen afaan barsiisuuf tajaajilaniitti fayyadamuu					
2.	Barataa					
2.1.	Fedhii barattoonni Afaan Oromoo barachuuf qaban					
2.2.	Yaada wal-jijjiruuf carraa argachuu					
2.3.	Yaadannoo qabachuu					
2.4.	Hojii garee keessatti hirmaahcuu					
2.5.	Sodaa malee gaaffii gaafachuu					
3.	Haala Daree					
3.1.	Haalli daree baruu-barsiisuu afaaniitiif mijaa'ina qabu					
3.2.	Baay'ina barattootaa hojii garee hojjachuuf mijataa ta'uu					
4.	Kitaaba barataa					
4.1.	Faca'iinsa kitaaba barataa kutaa keessa jiru					
4.2.	Afaan walqunnamtiirratti hundaa'anii brsiisuuf qaphaa'ina kitaaba barataa					

Furtuu:5=Baay'ee olaanaa,4=Olaanaa,3=Giddu-galeessa,2=Gadi-aanaa,1=Baay'ee gadaanaa